

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
Ik oankār sat̃ nām kartā purakh̃ nirbh̃ao nirvair akāl mūrati ajūnī saibh̃aṅ gur parsād̃.

THE SIKH BULLETIN

www.sikhbulletin.com

editor@sikhbulletin.com

Volume 25 Number 1

Published by: Hardev Singh Shergill

5135 Wisteria Drive, Oceanside, CA 92056 USA Tel: (760) 295-0073

In This Issue / ਤਤਕਰਾ

Editorial.....

Shabd Vichar: Jo Mangey Thakur Apney Tey ਜੋ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੇ ਤੇ
Karminder Singh Dhillon, PhD.....3

Golak in Our Gurdwaras: A Need for Greater Transparency and Accountability
Rishpal Singh Sidhu.....5

Who is the Author of Dasam Granth?
Baldev Singh8

Sakhi Analysis: Sri Chand Plucks a Kid On the Way to Heaven. *Karminder Singh Dhillon*...14

Verse Analysis: ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ
Nam Kay Dharay Simrat Beyd Puran.
Karminder Singh Dhillon, PhD.....15

Will the Sikh Bulletin Tell the Truth?
Gulbarg Singh Basi16

Yes, But Will the Fake GSC Accept the Truth?
Karminder Singh Dhillon, PhD17

Letter from The President of American Sikh Council (ASC). *Gurdas Singh Dass*23

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੇਭਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ
ਬਣਾਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ
ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢੋਟੀ.....25

ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ.....29

Book Review *Dr. Devinder Pal Singh*.36

Note to Contributors.....41

www.sikhbulletin.com
www.sikhivicharforum.org

Editor in Chief: Karminder Singh Dhillon, PhD (Boston), Kuala Lumpur
Punjabi Editor: Gyani Jarnail Singh Arshi (Malaysia)
Editors: Moninder Singh (India), Harpreet Kaur (New Zealand)
Technical Lead: Amrinder Singh Sandhu (USA)

Editorial

Lies, Denial and The Death of Shame.

Our Editorial *Will the Fake Global Sikh Council Please Stand Down* in The Special Edition of 2022 evoked responses that can be summed up in one question: Will Those Behind the Fake GSC Step Back from It All?

In our editorial we postulated that the existence of a fake Global Sikh Council by the same name, logo and motto of the real Global Sikh Council (GSC) was driven by the hubris of one man. The same editorial pointed out that the GSC was founded in 2014 through the efforts of – amongst others – the American Sikh Council (ASC). The ASC was represented in the GSC by its then President Gulbarg Singh Basi who was tasked by the GSC to register the body.

The same editorial further pointed out that Mr. Basi registered the GSC in his home State of Georgia as a Corporation - with the name Global Sikh Council Inc. He listed himself as the Registered Agent cum CEO and used his home address as the Principal Office Address. He also created a website for the GSC and kept it under his sole personal control. For all intents and purposes, the GSC was thus made into an entity that was located within Mr. Basi’s personal domain.

In 2018 the ASC sacked Mr. Basi. Notice of this sacking was provided in writing to the GSC. Months later the General Body of the GSC at its Annual General Meeting in Dubai unanimously dismissed Mr. Basi from the Council for bringing the GSC into disrepute.

Mr. Basi refused to hand over control of the Georgia State Registered GSC Inc., and refused to hand over the passwords of the website of the Global Sikh Council – despite being asked to do so. He instead chose to project GSC Inc. to the Sikh world as his personal outfit and started collecting funds in its name.

At the 2018 Dubai AGM, the General Body of the Global Sikh Council comprising of 30 member states then decided to draw up a

new constitution which was approved at its 2018 Dubai AGM and to register the Global Sikh Council with the Charities Commission in the UK as an International Trust which was done in 2018 itself. This AGM further unanimously decided to permanently dissolve GSC Inc that was incorporated as a personal business and a domestic non-profit corporation by Mr. Basi in Georgia.

Mr. Basi has continued to use his Georgia GSC Inc and its related website to impersonate the real GSC. His Fake GSC continues to issue press releases using the name, logo and motto of the real GSC. Above all, he has been collecting funds under the guise of “GSC projects.” He has been appointing “ambassadors, CEO’s CFO’s, Secretaries and Assistant Secretaries” to provide legitimacy to his Fake GSC. He has appeared on zoom groups of Sikh intellectuals to promote himself and his Fake GSC as well as to make appeals for funds.

Mr. Basi has sent us a reply to our editorial. It is titled “Will The Sikh Bulletin Tell the Truth.” We are publishing his reply un-edited and in full. Our counter-response follows his piece.

Because we agree with Mr. Basi that telling the truth is paramount, the Sikh Bulletin will publish – in the coming issues – a series of documents that have been provided to the *Sikh Bulletin* by the Global Sikh Council. It is our belief that these documents will expose more facets of the truth.

We begin by publishing the first document – a letter written by Sardar Gurdas Singh Dass, President of the American Sikh Council in 2018 that addressed two claims that were made by Mr. Basi then (i) that Mr. Basi was the founder of GSC and (ii) that the Constitution approved at the Dubai AGM went against the founding principles of the GSC. Dass’s letter is on page 23.

This letter provides an insider account of the events that led to the setting up of the Fake GSC. More importantly it sheds light on the intent of Mr. Basi’s two claims. The (false) claim that Mr. Basi was the founder of GSC meant that he believed he could not be removed even by the General Body through a unanimous vote at the AGM. His second (false too) claim that the Constitution approved at the Dubai AGM went against the founding principles of the GSC was meant to be used as the *fait accompli* for his Fake GSC outfit to exist.

Lies, Denial and The Death of Shame is the name of the game that the Fake GSC is bent on playing. The Fake GSC must stand down.

Karminder Singh Dhillon, PhD (Boston)

Editor-in-Chief.

The Reform Idealism of Singh Sabha Movement

150th
Anniversary of
Singh Sabha

ਸਿੰਘ ਸਭਾ
ਦੀ ੧੫੦ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇ
ਗੰਢ

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੁਧਾਰਕ ਆਦਰਸ਼

Key Note Address
Delivered at the 150th
Anniversary of the
Singh Sabha Reform
Movement.

In English and Punjabi

<https://www.youtube.com/watch?v=5F-LCHQxedA>

Jo Mangey Thakur Apney Tey ਜੋ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੇ ਤੇ

Karminder Singh Dhillon, PhD (Boston)
dhillon99@gmail.com

The *shabd* of Guru Arjun Pathsah appears in Dhnasree Raag on page 681 of the SGGGS. It is a popular *shabd*. It is among the first few *shabds* that kirtan leaners are taught and many Sikhs have committed it to memory.

This chapter makes an attempt to explore the meanings of the *shabd* by applying the Gurbani Framework – using Gurbani to explain Gurbani concepts; thus refraining from relying on non-Gurbani sources.

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥
Dhnasree Mehla 5.

ਚਤੁਰ ਦਿਸਾ ਕੀਨੇ ਬਲੁ ਅਪਨਾ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰੁ ਧਾਰਿਓ ॥
Chatar Disha Keeno Bel Apna Ser Upar Kar Dhareyo.

ਚਤੁਰ ਦਿਸਾ *Chatar Disha* – Four directions of North, South East and West; all directions, everywhere. ਬਲੁ *Bel* – Lit. power, reign. ਸਿਰ ਉਪਰਿ *Ser Upar* – Lit. On the head; above all, reigns. ਕਰੁ ਧਾਰਿਓ *Kar Dhareyo* – Lit. Place one's hand; protection.

The Creator's Supremacy Reigns in the Entirety of His Creation; His Protection Reigns Over all of Creation.

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖ ਅਵਲੋਕਨੁ ਕੀਨੇ ਦਾਸ ਕਾ ਦੂਖੁ ਬਿਦਾਰਿਓ ॥ ੧ ॥
Kirpa Ktaakh Avlokan Keeno Daas Ka Dookh Bidareyo.

ਕ੍ਰਿਪਾ *Kirpa* – Blessings, grace. ਕਟਾਖ *Ktaakh* – Lit. To keep an eye. Sp. Oversees. ਅਵਲੋਕਨੁ ਕੀਨੇ *Avlokan Keeno* – Watches over. ਦੂਖੁ *Dookh* – Distress, anxiety. ਬਿਦਾਰਿਓ *Bidareyo* – Eliminated, taken away.

The Creator Oversees His Creation and Watches Over in His Grace; He has thus Removed My Anxiety.

ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਖੇ ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦ ॥
ਕੰਠਿ ਲਾਇ ਅਵਗੁਣ ਸਭਿ ਮੇਟੇ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ਬਖਸੰਦ ॥ ਰਹਾਉ ॥
Har Jun Rakhey Gur Govind. Kanth Laye Avgun Sabh Metey Dyaal Purakh Bakhshund. Rahao.

ਰਾਖੇ *Rakhey* – Lit. takes care of; guides. ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦ *Gur Govind* – Govind (Creator) connecting Guru. ਕੰਠਿ ਲਾਇ *Kanth Laye* – Take in embrace. ਅਵਗੁਣ *Avgun* – Human vices. ਮੇਟੇ *Metey* – Eliminates. ਦਇਆਲ *Dyaal* – Benevolent. ਪੁਰਖ *Purakh* – Being. ਬਖਸੰਦ *Bakhsund* – Grace provider.

The Creator-connecting Guru Guides my Spiritual Journey. In His Benevolence and Grace, He Links me with Him, embraces me and Eliminates my Vices. *Rahao.*

ਜੇ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੇ ਤੇ ਸੋਈ ਸੋਈ ਦੇਵੈ ॥

Jo Mangey Thakur Apney Tey Soyee Soyee Devey.

ਜੇ ਮਾਗਹਿ *Jo Mangey* – All that is asked and needed. Sp. Sustenance. ਠਾਕੁਰ *Thakur* – Creator, Master. ਸੋਈ *Soyee* – That which is needed. ਸੋਈ *Soyee* – He, the same Creator Master. ਦੇਵੈ *Devey* – Provides, makes available.

The Creator Provides for all the Sustenance Needed by His Creation; He Himself Makes it all Available.

ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਮੁਖ ਤੇ ਜੇ ਬੋਲੈ ਈਹਾ ਉਹਾ ਸਚੁ ਹੋਵੈ ॥ ੨ ॥

Nanak Daas Tey Mukh Jo Boley Eha Uha Sach Hovey. 2.

SGGS 681.

ਮੁਖ ਤੇ *Mukh Tey* – Speaks. ਜੇ ਬੋਲੈ *Jo Boley* – That which is spoken in accordance with. ਈਹਾ *Eha* – Here and Now, ਉਹਾ *Uha* – Next, Future. ਸਚੁ *Sach* - Creator who is in existence ਹੋਵੈ *Hovey* – Will be in in existence.

His Servant Nanak Speaks (the above) in Accordance with the Command of the Creator Who is in Existence Here and Now as He Always Will Be.

Note: This *shabd* is a staple for the clergy creation principle of the spirituality of asking. The principle states that the practice of religion and all its related ritual is founded on the principle which is that all that we ask for will bear fruit if we performed the practices and rituals with full faith and conviction. The verse ਜੇ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੇ ਤੇ ਸੋਈ ਸੋਈ ਦੇਵੈ ॥ *Jo Mangey Thakur Apney Tey Soyee Soyee Devey* is thus (mis)translated to mean that “all and whatever that we ask for will be given to us.”

The Spirituality of Sikhi is that of Contentment and Anand. The notion of “asking” or “constantly reminding the Creator to give us this or that” does not fit into such a spirituality.

(Reproduced with courtesy from Karminder Singh Dhillon, *Selected Gurbani Shabds*, KL: 2020 page 202– 215)

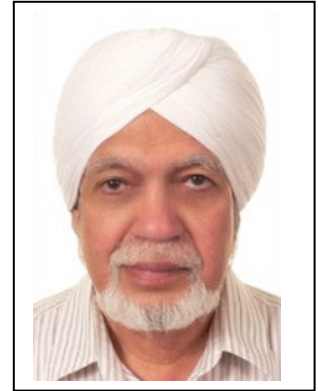
Book is available from <https://sikhivicharforum.org/store/>

Golak in Our Gurdwaras: A Need for Greater Transparency and Accountability

RISHPAL SINGH SIDHU

Library and information services professional (semi-retired)

rishpal.sidhu@gmail.com

The Sikh community is sometimes confronted with shameful and disturbing news reports of fights taking place in some of our gurdwaras around the world where there is face-to-face confrontation between opposing groups and/or gurdwara management committees. In some instances, where there is physical violence, swords or kirpans are brandished, some antagonists have had their *dastars* removed (Punjabi: ਦਸਤਾਰ, also known as a ਪੱਗ *paga* or ਪੱਗੜੀ *pagarī*), and the police have had to be called in to enter the darbar hall to control the melee. It is common knowledge that most if not all of these fights are mainly about the administration and control of the gurdwaras, more specifically the funds received through *bheta*/offerings to the *golak* which can amount to a considerable sum of money, depending on the size of the gurdwara and worshipping sangat. This calls into question the pressing and urgent need for greater transparency and accountability on precisely how these collected monies are expended for the benefit, welfare, and greater good of the sangat.

Golak (Sanskrit *golak*; Persian *gholak*) or *Guru ki Golak* (the Guru's own till) refers to a box or container used for receiving contributions from the sangat, and has a religious as well as a historical meaning in the Sikh tradition.¹ It dates back to an early time in Sikh history with the formation of the sangat (holy fellowship) and pangat (commensality), including the establishment of a common kitchen (*langar*), the upkeep of which needed financial and other resources. "Langar for the Sikhs became, therefore, Guru ka Langar and the golak, *Guru ki golak*."² "*Garib ki rasna, Guru ki Golak*" goes a Sikh saying and feeding a poor man is tantamount to the Guru's *golak*.³ This golak is normally placed in front of the sanctum into which cash offerings are placed by the sangat when paying obeisance to the Sri Guru Granth Sahib (SGGS). Other offerings such as bags of rice, *atta*, fresh milk, ghee, and *mithai* (ਮਿਠਾਈ, ਮਿਠਿਆਈ) are often also placed alongside the golak for use in the Guru ka Langar. The Rahitnamas (Manual/Code of Conduct) encourage Sikhs to set aside one tenth of their earnings (*dasvandh*) towards a common fund for communal or charitable causes. A Sikh guilty of religious misconduct (*tankhaiya*), if found guilty by the sangat, can, amongst other punishments, be required to pay a penalty such as contributing towards the Guru's *golak*.⁴

This concern for transparency and accountability in the management and use of offerings to the Guru's golak is not something new, and dates back to the time of our third Guru, Guru Amar Das, who established the *manji* system (Punjabi: ਮੰਜੀ, zone or district of religious administration) to better cater to the growing needs of geographically dispersed Sikh sangats. He appointed agents called *manjidars* who were fully conversant with the doctrines of the (Sikh) faith, to organize worship and collection of offerings for the *golak* (community chest).⁵ Some doubt remains as to exactly when and which Guru established the *masand* system to replace the *manjidars*, with some accounts mentioning Guru Amar Das, and still others mentioning Guru Arjan.⁶ "The *masands* played an important role in the further growth and development of Sikhism in successive decades before in-fighting, factionalism, and corruption started to taint this institution."⁷ Like the *manjidars* before them, the *masands* were not expected to use or depend on the offerings they received to support their own subsistence. These offerings were to be used primarily in support of the *langar* and other charitable causes. Over time, there was increasing concern over the growing indulgence and corrupt practices of several of these *masands*, some of whom had grown increasingly corrupt, dictatorial, grasping power as opportunity offered, and keeping what offerings they had

collected in the Guru's name. Some even "engaged in money lending and trading on the offerings they extorted from the poor peasants."⁸ This growing disaffection with their corrupt practices and behaviour led to Guru Gobind Singh's announcement and decision to abolish the *masand* system on Baisahki Day of March 20, 1699.

Fast forward to the 20th century and present times, it would appear that nothing much has really changed, and modern day *masands* continue to exist albeit in a different guise! The *Sikh Review* journal of February 1993 featured an editorial by S. Saran Singh aptly titled The Young & the Restless. He noted "that there has been a growing tendency among office bearers of Gurdwara management everywhere to play power politics. Wrangling over control of funds is not uncommon. Entrenched members consider Gurdwara property as their fiefdom and adopt unethical practices to retain control, resulting sometimes, in unseemly civil and criminal legislation." The editorial of *Sikh Review* December 1999 was even more scathing in commenting that "if Sikhs were angels, Gurdwaras won't need elections." "The present day causes of division and disjunction in the Sikh Gurdwaras can, in some instances, be attributed primarily to complex interplay between personal rivalries, caste, sect, and to a certain degree, class."⁹ Chahal (2002) also avers that such fights that have taken place in our gurdwaras are more about power play and control of the huge funds collectively received in the *golak* from the *sangat*, which in some of the larger gurdwaras can amount to well over a million dollars each year.¹⁰ Mahatma Gandhi was not wrong in observing that "those believe that religion and politics aren't connected don't understand either." American writer Mark Twain was much more direct and "quite sure now that often, very often, in matters concerning religion and politics, a man's reasoning powers are not above the monkeys."

Gurdwaras in the Punjab come under the control of the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC). Manjit Singh (2001) noted that "the SGPC ran smoothly between 1925 to 1947. The tone and demeanor of gurdwara management was low-keyed, forthright, and progressive. In general, the SGPC met the expectations of the community and did not entangle itself in politics."¹¹ Much has changed since 1947 and "now elections to the SGPC or any other gurdwara committee are no different from the ordinary political elections"¹². Mann (1999) opined that the "SGPC should extract itself from the political arena and devote itself to a management regime which may be a global model for all gurdwaras"¹³. "Master Tara Singh, who came into prominence at the time of the Gurudwara Reform Movement, is on record as having said that while the Sikhs had been successful in getting rid of the traditional *Mahants*, it would not be easy to get rid of the new *Mahants* that were now climbing into power. History has proved him right, and the situation in regard to the management of the gurdwaras today is much more unsatisfactory and characterized by more corruption than is usually acknowledged."¹⁴

Irrespective of where they are located around the world, gurdwaras are an integral part of the Sikh way of life, and apart from spiritual upliftment, play an important role in catering to the sociocultural and socio-psychological needs of their Sikh communities. The many tasks they are required to perform include organizing and providing religious services in compliance with the Rehit Maryada, prudent management of income and expenditure, proper and hygienic maintenance of gurdwara premises and facilities, teaching of Gurmukhi, Gurbani, and other Sikh arts. *The granthis, raagis, and kathakar* all need to be adequately and appropriately paid from the *golak*. Gurdwara management committees are also expected to conduct their financial management affairs in compliance with the laws of the countries where they are located. This requires submission of audited financial statements appended to reports presented at annual or biannual general meetings. In addition, these management committees also have the potential to actively play a wider role and contribute to their respective country's economic development and nation-building activities.

The conduct of all these activities does come at a cost and the primary source of income is contributions to the *golak* and direct donations from the *sangat* which need to be correctly and scrupulously receipted. How often the *golak* is emptied and the monies therein accounted for, and in whose presence this accounting takes place are all important questions that need to be rigorously addressed by gurdwara management committees.

There have been several news reports of brazen *golak* thefts being caught on CCTV. What happens to the surplus income over recurrent operating expenditure? Should it be spent on lavish and unnecessary decoration and embellishment of premises? Should excess income over expenditure be invested in term deposits and stocks and shares? There have been news reports of surplus income over expenditure being used by some gurdwara management committees for investment in real estate. Should the *sangat* not first be consulted and their views/approval first sought on this and other important large scale capital works expenditures at an extraordinary general meeting/annual general meeting? Should gurdwara management committees have their terms of office limited to no more than two consecutive terms so as to provide opportunities for new and fresh management initiatives and insights? In this context, it is instructive and of particular interest to listen to a lecture given in early 2013 by Professor Harjinder Singh Lallie from Warwick University regarding the financial practices of gurdwaras in the UK, titled “Corruption and pack politics in Gurdwaras; An examination of issues in transparency and governance in Sikh institutions.” Prof. Lallie has done much significant research into the publicly available documentation from Gurdwaras and why such corruption exists.¹⁵

Interestingly, a Gurdwara located in South Shields, United Kingdom, called Khalsa Mero Roop Hai Khaas, was first reported in December 2014 as being the only known Gurdwara in the world which operated just on sewa of *sangat*. This Gurdwara has no *golak*, no paid *granthis*, *kirtaniye*, committee, or any employee. First opened in 1981, the *sangat* volunteers collectively manage the Gurdwara, prepare langar, and do kirtan and katha.

Just as it would be wrong to tar or taint all gurdwara management committees with the same brush, it would also be fanciful thinking that the SGPC or some other global organization could be established to provide guidance on both, governance, and sound transparent financial management of our gurdwaras. Models of good and enlightened gurdwara management do exist in many countries around the world, and the Singapore Central Sikh Gurdwara Board’s management of the two gurdwaras under its jurisdiction (Central Sikh Temple and the Gurdwara Sahib Silat Road) is but one of many known examples of good and transparent governance of gurdwaras around the world. There is no shortage of highly skilled Sikh professionals with extensive corporate experience in the business, legal, and financial fields in many countries, ‘waiting in the wings’ and willing to step forward to serve on their gurdwara communities if only some of the entrenched ‘old guard’ are willing to let go of their prejudices and old ways of management and thinking and give them the opportunities to lead the way forward with changing and more progressive times. This is the crucial or essential question! Are the present gurdwara management committees ready and willing to ‘hand over the baton’?

References

1. Singh, H. (2001). Editor-in-Chief. The encyclopedia of Sikhism, vol 2, p.100. Punjabi University Patiala.
2. Ibid., p.101
3. Ibid., p.100
4. Singh, H. (1998). Editor-in-Chief. The encyclopedia of Sikhism, vol 4, p.305. Punjabi University Patiala.
5. Sidhu, R.S. The role of the masands in Sikh history. The Sikh Bulletin, October-December 2019, p.43
6. Ibid., p.44
7. Ibid., p.44
8. Singh, K. (1999). A history of the Sikhs, vol 1; 1469-1839. New Delhi, Oxford University Press, p.82
9. Khaira, G.S. Sikh Gurdwaras: Problems and possible solutions. The Sikh Review. vol 48 no 4, April 2000.
10. Chahal, D.S. Meanings and functioning of gurdwaras. Understanding Sikhism; The research journal, vol 4 no 1, January-June 2002
11. Singh, M. Management of Sikh Gurudwaras. Discussion Paper 1. Presented at the University of Waterloo Conference. Sikhs in the Diaspora: New century, new challenges.
12. Ibid.
13. Mann, K.S. On Gurudwara legislation. Abstracts of Sikh Studies, January 1, 1999.
14. Singh, A. Sikhs at the turn of the new century. In Sikh history and religion in the 20th century.
15. https://www.youtube.com/watch?v=jYAKI6LhDMU&ab_channel=BasicsofSikhi

Who is the Author of Dasam Granth?

Baldev Singh

Introduction

In order to ascertain the authenticity of authorship of any *bani* (poetic composition) attributed to Sikhs Gurus that is outside the Aad Guru Granth Sahib (AGGS), it is essential to understand the tradition of writing *bani* by Sikh Gurus and the process of compiling the Sikh canon which was vested with Guruship jointly with the Khalsa Panth (entire Sikh community) by Guru Gobind Singh in 1708¹ before his demise.

Guru Arjan compiled the first formal Sikh canon in 1604² by incorporating the *baanis* of his four predecessors, his own and that of humanist bhagats and sufis that were consistent with Nanakian philosophy (Gurmat), in the form a Pothi/Granth (book) and he named it as Aad Granth (Eternal Granth). Careful reading of AGGS reveals that it contains *banis* of Six Gurus only: Nanak, Angad, Amar Das, Ram Das, Arjan and Tegh Bahadur. This means that the other four Gurus: Hargobind, Har Rai, Har Krishan and Gobind Singh did not write *bani* worthy of canon status. Further the *banis* of Gurus are distinguished from each other by the succession numbers of Gurus to the house of Nanak with their *banis* (Mahala: first, second, third, fourth, fifth and ninth) whereas the *banis* of bhagats and sufis are designated as bhagat banis under their names. Furthermore, the *banis* of all the Gurus are recorded under the signature of “Nanak” to affirm and emphasize the “unity of ideology/thought in the Sikh tradition”. Moreover, in some of their hymns they use the word ਨਾਨਕੁ (Nanaku) to emphasize that what they are saying is Nanak’s voice. Later on Guru Tegh Bahadur added his *bani* to a copy of Aad Granth.^{3,4}

According to Sikhs tradition, Guru Gobind Singh prepared the final version of the Sikh scripture called Damdami Bir that contained all the *banis* of Aad Granth and the *bani* of Guru Tegh Bahadur. It acquired this name as it was prepared at a resting station (Damdama) either in Anandpur or Sabo Ki Talvandi. It is believed that it was this volume which he carried to Nander with him and vested it with Guruship before his death. Further, it is said that during the battle with Ahamad Shah Abdali in 1762, it was last for good.⁵

Before his death in 1708, Guru Gobind Singh abolished the personal Guruship and vested the Guruship jointly on the Damdami Bir and the Khalsa Panth (entire Sikh Sangat). To distinguish Damdami Bir from Aad Granth (Aad Granth), it was called “Dasven Patshah Da Granth”. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਮਕਾਮ ਸੰਮਤ ੧੭੦੮-੧੭੧੩ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤਿ ਨਾਲ ਕੰਠ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉਂ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ। The Granth that Guru Gobind Singh dictated from spiritual memory at Damdma in Sammat 1762-63 (1705-06 C. E.) is called “Dasven Patshah da Granth Sahib”, but its popular name is “Damdami Bir.”⁶ This account is a reflection of the popular belief of devout Sikhs. Actually, Guru Gobind Singh had a copy of Aad Granth that included his father’s *bani*. There are manuscripts of Aad Granth which include the *bani* of Guru Tegh Bahadur currently available that were prepared during Guru Tegh Bahadur’s time.^{3,4}

Thus the tradition of writing *bani* by Sikhs Gurus and the process of compilation of AGGS is an irrefutable argument against any *bani* of canon status attributed to Guru Gobind Singh. Had Guru Gobind written any *bani* of canon status, he would have done so under the signature of Nanak and incorporated it into Aad Granth like his father, Guru Tegh Bahadur did? Moreover, had Guru Gobind Singh written any *baani* that were of any value to the Sikhs, he would have issued instructions/edict to the Sikhs, and there is absolutely no evidence of that?

Moreover, Sikhs have been reminded since the early 18th century that Damdami Bir (Dasven Patshah da Granth) which was vested with Guruship by Guru Gobind in 1708 is the only Scripture which is the living Guru for the Sikhs. Sikhs are directed to recognize Granth as the Guru. Recognize the Granth as the embodiment of Gurus. Those who are sincere would find the Gurus’ spirit (teachings) in *Shabd/bani*. The hymn that is recited after Ardas (The Sikh congregational prayer) reads ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕਉ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੁ ਮਾਨਿਓ ਗਰੰਥ । ਗੁਰੁ ਗਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ।

ਜ ਕਾ ਹਿਰਦਾ ਸੁਖ ਹੈ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੇਂ ਲੇਹ। (ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਮਿਲਬੇ ਚੇ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮਹਿ ਲੇਹ) ।

Additionally, according to the Rahitnama of Bhai Daya Singh, one of the Panj Piaras (Five Beloved ones), any Sikh who reads baani other than that of AGGS would go to hell (ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਨੀ ਕੇ ਔਰ ਬਾਨੀ ਪੜ੍ਹੇ ਮੇ ਕੁੰਭ ਨਰਕ ਮੇਂ ਪੜੇ)।⁷

Discussion: There is no evidence anywhere or logical explanation that Guru Gobind authored the spurious contents of the so-called Dasam Granth with the possible exception of a letter (Zafarnama) in Persian⁸, that he is said to have written to Emperor Aurangzeb. On the other hand, there is overwhelming strong evidence that goes against the authorship of Dasam Granth by Guru Gobind Singh.

1. Dasam Granth is nothing but a compendium of Puranic literature whereas Guru Nanak rejected all the essentials of Hinduism, its scriptures and the Sanskrit language.^{9,10} Dasam Granth totally repudiates Nanakian philosophy (Gurmat) which was encapsulated by Guru Gobind Singh in his “Nash Doctrine or Five Freedoms” as a must for the Khalsa. The Khalsa should annihilate (*naash*) the influence of Varna Ashrarma Dharama/Caste System. In other words, Khalsa should be completely free from influence of Varna Ashrarma Dharama (*dharm naash*); Hindu rituals/ceremonies/formalities (*karam naash*); superstition (*bharam naash*); family lineage (*kul naash*) and caste-based occupation restrictions (*krit naash*).¹¹ So why would Guru Gobind Singh write himself or ask anyone else to write or approve of any writing that repudiates Gurmat and his *Naash* doctrine?

2. Guru Gobind Singh’s contemporaries and close associates like Sainapati, Nanad Lal, Prahlad Singh, Daya Singh and Sewa Das make no mention of Guru Gobind Singh’s writings though they mention Guru Granth and Guru Panth or Guru Khalsa pointing out that Guru Gobind Singh abolished the personal line of Guruship by vesting it jointly on the Sikh community (Panth) and the Granth (AGGS).¹² Had Guru Gobind Singh written such a large number of miscellaneous works as the contents of modern so-called Dasam Granth, it is difficult to imagine that Sainapati, Nanad Lal, Daya Singh, Prahlad Singh and Sewa Das would have failed to notice them? Further even the Rahitnamas attributed to Guru Gobind Singh’s close associates, Nand Lal, Daya Singh and Prahlad Singh make no mention of Dasam Granth or any of Guru Gobind’s writings while emphasizing Guru Granth and Guru Panth [13]. Furthermore, Professor J. S. Grewal quotes contemporary and latter Sikh source to point out that Guru Gobind Singh abolished personal line of Guruship when he vested Guruship jointly on the Granth and the Khalsa (entire Sikh community).

The evidence of Sikh writers on the issue of Guruship does not support the idea that any person after Guru Gobind Singh could be regarded as Guru. In the contemporary works of Sainapat, Guruship is vested by Guru Gobind Singh himself in the Khalsa and Shabd-Bani. Sainapat, 133-35. Around the mid-eighteenth century, Chaupa Singh’s Rahit-Nama refers to Guruship vested in the Granth Sahib and in the Khalsa, the entire Khalsa or the entire Sikh Sangat. Chaupa Singh, 76, 98, 100, 116, & 120.

Koer Singh who is placed in the mid-eighteenth or early nineteenth century, refers to Guru-Khalsa and Guru Granth. Koer Singh, 138, 139, 183 & 184. Kesar Singh Chhiber refers to the ‘ten forms’ as lamps lighted by one another. He refers to the Adi Granth and the Khalsa as Guru. Chibber, 29, 36, 112, 126, 136 & 163-64. Ratan Singh Bhangu in the 1840s talks of the Khalsa and the Adi Granth as the Guru. Bhangu, 297, 298 & 389. Thus, the evidence in favor corporal and scriptural Guruship is overwhelming. The individuals who claimed Guruship did so in spite of the doctrines of Guru-Granth and Guru-Panth.¹⁴

3. The available European sources on Sikhs up to the end of 18th century mention that Sikhs had only one scripture, Granth; the visitors to Amritsar and Patna Sahib saw only one book (Granth) and make no mention of any other book.^{15,16} Besides, the book named “Dasam Granth” was not known to the Sikhs in Punjab even in the nineteenth century. For example, Cunningham (1849),¹⁷ Macauliffe (1909)¹⁸ and Bhangoo (1841)¹⁹ do not mention any book/granth called Dasam Granth.

Sixty-one years after the death of Guru Gobind Singh, Kesar Singh Chibber in his Bansavalinama (Punjabi) (1769) mentions Bachittar Natak. He quotes from chapter 6 of the Bachittar Natak he had, a different version of

Apni Katha (autobiography) which is found in chapter 6 of the current version of Bachittar Natak. His version does not have the first five stanzas of the current version and he does not call it Apni Katha.²⁰ About four decades later, John Malcolm mentions in his Sketch of the Sikhs published in 1812 that “Vichitra Natak” is a part of “Dasma Padshah Ka Granth.”²¹ And he quotes the translation of first four stanzas of the current Apni Katha starting with: “I now declare my own history and the multifarious austerities which I have performed.”²² This shows that Chibber’s Bachittar Natak is different from Malcolm’s Vachitra Natak. However, Malcolm makes no mention of the other contents of “Dasma Padshah Ka Granth”. It seems that Kesar Singh Chibber was not aware of “Dasma Padshah Ka Granth” otherwise he would have mentioned it in Bansavalinama.

On the other hand, Malcolm had access to the spurious “Dasma Padshah Ka Granth” which was being compiled under the name of Guru Gobind Singh. Its contents were slowly introduced to the Sikh community under a well-planned scheme in the nineteenth century through *Udasis* and *Nirmalas* who were the mahants and pujaris (priests) of Gurdwaras and *Dharamsalas*. And there were 32 different versions of “Dasma Padshah Ka Granth” floating in Punjab in the last quarter of the nineteenth century. It is only after the “Sodhak Committee” report of 1897 that the modern version “Dasma Padshah Ka Granth” edited from the 32 different versions was published under the title of Dasam Granth.²³

The Sodhak Committee was set up by “The Gurmat Granth Parcharak Sabha Amritsar”, an affiliate of Singh Sabha, Amritsar, led by Sir Khem Singh Bedi (1832-1904) who was the bitter opponent of the Singh Sabha, Lahore, led by Giani Dit Singh and Professor Gurmukh Singh.²⁴ He wanted to be accepted as the 15th Guru of the Sikhs.²⁵ He openly preached that Sikhs were Hindus. His followers preached that the AGGS is the fifth Veda, the essence of Vedas and Upanishads.²⁶ His son Kartar Singh Bedi [Kartaru Bey-deen (the faithless Kartaru)] supported Mahant Narain Das who murdered about 130 Sikhs at Nankana Sahib in 1921.^{27, 28} His other son, Gurbakhsh Singh Bedi used to declare from Hindu stages that Sikhs are Hindus.^{26, 29}

And his great-grandson Amitabh Bachan (son of Teji Bachan) applauded the Indian army attack on Darbar Sahib in June 1984 and stood with Rajiv Gandhi when Hindu mobs killed thousands of innocent Sikhs all over India after the assassination of Indira Gandhi on October 31, 1984, “to the teach the bastards a lesson”.

Who wrote “Dasam Padshah Ka Granth”?

The proponents of Varna Ashrama Dharama/Caste System were opposed to Nanakian philosophy (Gurmat) right from the time of Guru Nanak and they tried to sabotage the Sikh movement and collaborated with the Mughals rulers who launched vigorous campaigns to exterminate the Sikhs³⁰ in the first half of the eighteenth century. There is also strong evidence that British colonists and missionaries had vested political and religious interest in the subversion of Sikh theology, history and traditions in order to subjugate them and convert them to Christianity, and to use them to evangelize the Indian subcontinent.^{31, 32, 33, 34, 35, 36, 37}

Although, Kesar Singh Chibber does not say who authored the Bachittar Natak he had or from where he got it, but he has left enough fingerprints that make a compelling suggestion/case that Bachittar Natak is the work of the same mindset that produced Puranic literature. Like Puranas, Bachittar Natak is also full of Brahmanical ceremonies, formalities, beliefs, unbelievable and chimerical tales and lies.

In his analysis of Bansavalinama, commenting on Chibber’s views about Guru Gobind Singh, Khalsa and Khalsa rule, Surjit Hans says: That the Khatris are rivals to the Gurus and the Muslims as their persecutors had no place in Sikhism. The low-castes are inherently disqualified. Thus, the Sikh rule should have been brought into existence to uphold Brahmins and Brahminism. According to Chibber, Guru Gobind Singh created the Panth to escape personal responsibility for the destruction of Turks. Guru Gobind Singh fell short of King Bikramajit when he failed to sacrifice his own person before the Goddess.³⁸

Hans is quite right as in the narrative of chapter 10 (charan 10) of Bansavalinama Guru Gobind Singh is a minor player; the creation of Khalsa seems to be a Brahman affair. Chibber talks about the prominent role his

ancestors played in the Sikh movement and it was Cibber's ancestors who suggested to Guru Gobind Singh how to prepare the holy water for Khande Dee pahul. There is long dialogue between Guru Gobind Singh and various Brahmans who were brought from different parts of India to make Goddess Kali/Kalka appear. The Goddess also intervenes in the dialogue occasionally, at one place telling Guru Gobind Singh that I crown you as my son and I give you the mandate to protect the dharama and destroy the demons.

Here is a small excerpt from that dialogue. ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ । ਪੰਥ ਪ੍ਰਚਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ । ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਤੈ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ । ਕਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ । ਕਾਲਕਾ ਕਹਾ: “ਇਹ ਹੀ ਕਰੋ । ਆਪ ਨ ਕਾਹੂੰ ਸੇਤੀ ਲੜੋ । ਅਪਨਾ ਪੰਥ ਤੂ ਦੇਹਿ ਚਲਾਇ । ਵਹੁ ਦੈਤਾ ਕੇ ਮਾਰੇ ਜਾਇ” । I am crowning you as my son. I have created you to promulgate a panth. Go there to spread dharama and to stop people from straying from the path of dharama. Kalka said, “Do what I say. Do not fight among yourself. You create your panth to destroy those demons. Then Chibber makes Guru Gobind Singh attest to this mandate from Goddess Kalka. ਇਹ ਕਾਰਨਿ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹਿ ਪਠਾਇਓ । ਤਬ ਮੈ ਜਗਤਿ ਜਨਮੁ ਧਰਿ ਆਇਓ । It is for this reason that god sent me. Then I took birth to come to the world. Bansavalinama, chapter 10, p 134.

It needs to be pointed out here that the Brahmans used the word dharama for Brahmanism (Varana Ashrama Dharma) and the word daint (ਦੈਤ, demon) for Muslims. He goes on telling chimerical anecdotes one after another for example: Emperor Aurangzeb metamorphosed into a parrot and flew to Mecca to fetch a berry in order impress Guru Gobind Singh with his spiritual prowess. Guru Gobind Singh followed him with slingshot in hand. Whenever the parrot approached the tree to pluck a berry, Guru Gobind Singh shot a mud ball at him. Thus he did not allow the parrot to pluck the berry by aiming shots at the parrot's legs. ਅਉਰੰਗਾ ਤੇਤਾ ਬਣਿ ਕੇ ਮੱਕੇ ਗਿਆ । ਸਾਹਿਬ ਹੇਠ ਜਾਇ ਖੜੋਤੇ, ਹਥਿ ਗਲੇਲਾ ਲਿਆ । ਜਦਿ ਬੇਰ ਪਾਸ ਸੁਆ ਆਵੈ । ਤਬ ਸਾਹਿਬ ਗੁਲੇਲਾ ਚਲਾਵੈ । ਬੇਰ ਲੈਣ ਨਹੀ ਦੇਵੈ ਅਉਰੰਗੋ ਨੂੰ । ਮਾਰਨ ਗੁਲੇਲਾ ਉਸ ਦੀ ਟੰਗੇ ਨੂੰ । Aurangzeb metamorphosed into a parrot and flew to Mecca. Bansavalinama, chapter 10, p 181.

Further, Chibber makes a most bizarre claim that Prophet Mohammad's ancestors were Brahmans and his father King Amritpal was a great scholar of Hindu scriptures. Amritpal taught his son the four Vedas, eighteen Puranas, nine systems of grammar and six schools of Hindu philosophy. The Prophet learned the philosophy Atharvan Veda and separated Quranic elements from the Puranas and wrote the Quran in Arabic. He asked for Shiva's favor for the safekeeping of Quran. Shiva ordered the Pipal tree to split in order to make a cavity for hiding the Quran which was placed inside it for safekeeping. ਛਲ ਕਰਨਾ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮੁ ਹੈ । ਮੁਹੰਮਦ ਭੀ ਕੀਤਾ ਏਹੋ ਕਰਮੁ ਹੈ । ... ਕਾਲ ਪਾਇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਰਾਜਾ ਮਰ ਗਿਆ । ਪਿਤਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ, ਚਾਰਿ ਵੇਦ ਅਠਾਰਹਿ ਪੁਰਾਨ । ਨਉਂ ਬਿਆਕਰਨ, ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮਾਨ । ... ਵੇਦਾਂਤ, ਬੇਦ ਅਥਰਬਣ ਵਿਚੋਂ ਇਨ ਤਤ ਚੁਣਿ ਲੀਤਾ । ਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੁਪਾਰੇ, ਪੁਰਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰਾਨ ਕਢਿ ਜੁਦਾ ਕੀਤਾ । ... ਸਿਵ ਕੇ ਹੁਕਮ ਪਿੱਪਲ ਫਾਟਿ ਜਾਹ । ਪਿੱਪਲ ਗਿਆ ਪਾਟ, ਕੁਰਾਨ ਰਖਿਆ ਤਿਸ ਮਾਹ । Bansavalinama, chapter 10, pp. 167-169.

While the Brahmans like Chibber claimed that Sikhs were Hindus and the Khalsa was created to protect Brahmans and Brahmanism, the Christians had their own agenda - they wanted to subjugate and evangelize the Sikhs is evident from the records of East India Company and the writings of orientalist and Christian missionaries. Wilkins's work on the Sikhs, being one of the earliest accounts that dealt with issues other than military and political, was a long-standing primary source for future writers. He presents an unprejudiced view of the Sikhs and their practices, so much so that even amongst later missionary activity in India, his influence quite drastically informed views on Christian missionary policy on the Sikhs.

In an 1814 article titled “Important Documents Relating to the Sikhs in India,” Wilkins's account was quoted along with extracts from the Edinburgh Review of Sketch of the Sikhs by Lt. Col. Malcolm. The introduction reads: “To those who wish to propagate Christianity throughout the world, it must be gratifying to hear of any facts or circumstances favorable to that object.” Then follow extensive extracts with article concluding: “It has not been our object to give a particular history of this sect, which has become a nation in India; but to mention such facts as affords ground to hope that the efforts to introduce Christianity among the natives in that part of the world will not go in vain.”

It continues further, “The success of Nanac shows that the habits and prejudices of the Hindoos are not so immutably fixed as many in Great Britain have imagined. The pacific character of Nanac, and the approach of his doctrines to those of Christianity, are circumstances remarkable and important; and we need more information on the subject, than we now possess, to account for them without the aid of inspiration. As the dispersion of Jews facilitated the spread of gospel among Gentiles in various parts of the world, so the existence of Seeks may yet facilitate the spread of gospel in India. It is devoutly to be desired, that nothing may be done on the part of Christians to introduce their religion among the nations of India, which shall tend to impress a belief that Christianity is less tolerant, mild and pacific, or in any respect less worthy of reception than the religion of Nanac. Besides, the account we have of the principle doctrines of the Seeks, should excite our gratitude to the common Father of our race, that he has, in one way or another, diffused some correct ideas of himself, more extensively, than has been generally known or supposed by Christians.”³⁹

Further, it should be noted that East India Company became the ruler of Bengal, Bihar and Orissa after defeating Siraj ud-Daula at the Battle of Plassey in 1757. Because of its great historical significance, East India Company took control of the management of Harmandir at Patna in 1810. The mahants and pujaris were paid by the government. Mahant Sukha Singh (1766-1838, the author of Gurbilas Dasvin Patshahi) received annual pension and supply of opium from the government.⁴¹ John Malcolm in Sketch of the Sikhs says that a Sikh priest of the Nirmala order living in Calcutta explained the religious texts to him and Dr. Leyden provided him with the English translations.⁴²

Conclusion: Both Brahmins and Christians wanted to Hinduise Sikhs, though for different purposes. The former wanted to make Sikhs part and parcel of Hindu society whereas the latter wanted to subjugate and evangelize them, and then use converted Sikhs to evangelize the Indian subcontinent. And both realized that there was one formidable obstacle in their path to accomplish their objectives, and that was the unshakable faith of the Sikhs in their living Guru the AGGS. So in order to alienate the Sikh masses from the AGGS, a parallel granth, “Dasma Padshah Ka Granth” was compiled from Puranic literature under the name of Guru Gobind Singh, the tenth and the last Sikh Guru. It is very likely that the writing and compiling of “Dasam Padshah Ka Granth” was a joint project of *Nirmalas* and *Udasis* living in Calcutta, Mahanat Sukha Singh of Patna and British orientalist under the sponsorship of East India Company.

References

1. Sangat Singh, The Sikhs in History, Uncommon Books: New Delhi, 2001 4th ed., pp. 83, 86.
2. Daljeet Singh, Essays on the Authenticity of Kartarpuri Bir and the Integrated Logic and Unity of Sikhism, Punjabi University: Patiala, 2nd ed., 1995.
3. Pashaura Singh, The Guru Granth Sahib: Canon, Meaning and Authority, Oxford University: New Delhi, Fifth impression, 2007, pp.78, 222.
4. Gurinder Singh Mann, The Making of Sikh Scripture, Oxford University Press, New York, 2001, pp. 84.
5. Piar Singh, Gatha Sri Aad Granth, Guru Nanak Dev University: Amritsar, 1992, p. 414.
6. Kahan Singh Nabha, Mahan Kosh (Encyclopedia of Sikh Literature), National Book Shop: Delhi, 1996, p. 437.
7. Piara Singh Padam, Rahitname (Punjabi), Bhai Chatar Singh Jiwan Singh: Amritsar, 5th print, 1991, p.73.
8. J. S. Grewal & Irfan Habib, Sikh History from Persian Sources: Tulika, New Delhi, 2001, p. 96.
9. Baldev Singh, “Nankian Philosophy: The Path of Enlightenment”, SikhSpectrum.com, October, 2008.
10. Jagjit Singh, Sikh Revolution: A Perspective View, Bahri Publications: New Delhi 4th reprint, 1998, p. 105.
11. Editorial: “Nash Doctrine or Five Freedoms.” Abstracts of Sikh Studies, July 1995, pp. 1-7 and July-September 1996, pp. 1-13.
12. Daljeet Singh, “The Historical Identity of ‘Dasam Granth’”, Abstracts of Sikh Studies, July 1994, pp 81- 94.
13. Piara Singh Padam, Rahitname (Punjabi), Bhai Chatar Singh Jiwan Singh: Amritsar, 5th print, 1991, p. 43-79.
14. J. S. Grewal & Irfan Habib, Sikh History from Persian Sources: Tulika, New Delhi, 2001, p. 42.
15. Amandeep Singh Madra & Parminder Singh, Ed., Siques, Tigers or Thieves: Eye Witness accounts of the Sikhs (1606-1809), Palgrave Macmillan: New York, 2004, pp. 136, 163, 237, 294-95.
16. Ved Parkash, The Sikhs in Bihar, Janaki Prakashan: New Delhi, 1981, pp. 158, 163-64.
17. J. D. Cunningham, History of the Sikhs, Low Price Publications: Delhi, 1996.
18. Max A. Macauliffe, The Sikh Religion, Vols. (I-VI), Low Price Publications: Delhi, reprint, 1993.
19. Ratan Singh Bhangu, Prachin Panth Parkash (Punjabi), Ed. Bhai Vir Singh, Bhai Vir Singh Sahit Sadan: New Delhi, 1993.
20. Bhai Kesar Chibber Krit Bansavalinama Dasam Patshahiyaan ka (Punjabi), Ed., Piara Singh Padam, Singh Brothers: Amritsar, 1997, pp. 134-35.

21. John Malcolm, Sketch of the Sikhs, Asian Educational Services: New Delhi, 1986, pp. 62-63.
22. Ibid., p. 174.
23. www.sridasamgranth.com/sodhakcommitteereport/4527711437.
24. Sangat Singh, The Sikhs in History, Uncommon Books: New Delhi, 2001 4th ed., pp. 139-41.
25. Ibid., pp. 139, 146.
26. J. S. Grewal, The Sikhs of the Punjab, Cambridge University Press: New Delhi, 1994, p. 146.
27. Sangat Singh, The Sikhs in History, Uncommon Books: New Delhi, 2001 4th ed., pp. 164-65.
28. Ruchi Ram Sahni, Struggle for Reform in Sikh Shrines (Ed., Ganda Singh, Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee: Amritsar, 1942, p. 243.
29. Sangat Singh, The Sikhs in History, Uncommon Books: New Delhi, 2001 4th ed., p. 155.
30. Baldev Singh, "Evaluating Dyanand's Views on Guru Nanak and the Sikhs" in "e- Symposium: Swami Dyanand and Satyarth Parkash (Light of Truth)", SikhSpectrum.com, March 2008.
31. Amandeep Singh Madra & Parminder Singh, Ed., Siques, Tigers or Thieves: Eye Witness accounts of the Sikhs (1606-1809), Palgrave Macmillan: New York, 2004, pp. 63-66.
32. Harjot Oberoi. The Construction of Religious Boundaries: Culture, Identity and Diversity in the Sikh Tradition. New Delhi: Oxford University Press, 1994, pp. 373, 219.
33. Doris R. Jakobsh, Relocating Gender in Sikh History: Transformation, Meaning and Identity, Oxford University Press: New Delhi, 2003, p. 59.
34. Ved Parkash, The Sikhs in Bihar, Janaki Prakashan: New Delhi, 1981, pp. 104, 121-22, 126.
35. J. S. Grewal, The Sikh of the Punjab, Cambridge University Press: New Delhi, 1994, p. 136.
36. Sangat Singh, The Sikhs in History, Uncommon Books: New Delhi, 4th ed., 2001, p. 159.
37. Ruchi R. Sahni, Struggle for Reform in Sikh Shrines (Ganda Singh, Ed.), Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC): Amritsar, 1942, p. i.
38. Surjit Hans, A Construction of Sikh History from Sikh Literature, ABS Publications: Jalandhar, 1988, p. 284.
39. Amandeep Singh Madra & Parminder Singh, Ed., Siques, Tigers or Thieves: Eye Witness accounts of the Sikhs (1606-1809), Palgrave Macmillan: New York, 2004, pp. 292-93.
40. Ved Parkash, The Sikhs in Bihar, Janaki Prakashan: New Delhi, 1981, p. 104.
41. Ibid., pp. 121-22, 126.
42. John Malcolm, Sketch of the Sikhs, Asian Educational Services: New Delhi, 1986, pp. 2-3.

Letter To The Editor

I am a student of Sikh history, not Sikhism. I was born into a Sikh family. I am a Sikh of Guru Nanak and I believe in the teachings of the Guru Granth Sahib. I do not plan to partake in the Khande-de-pahul. I would like to bring three issues pertaining to present day Sikh practices, through the medium of the Sikh Bulletin.

1. I believe that Guru Gobind Singh's aim in baptizing the Sikhs into Khalsa was to create a uniformed army of able bodied men to fight the Mughal tyranny, and not to create a super level body amongst Sikhs (as is portrayed at present). The baptism was a psychological miracle that took away the fear of death from the minds of the weak and subdued people. The success of the Khalsa is the proof positive of that miracle. Some baptized Sikhs believe they are a class in themselves and consider the non-baptized Sikhs a lower class of beings. We should encourage uniting the human race and not creating classes and divisions.
2. *Langgar* is meant to feed the needy and it should thus be discouraged as a ritual after religious functions. The *langgar* sewa by Khalsa Aid and similar institutions should be encouraged.
3. I have the full text of the Sri Guru Granth Sahib on my desktop computer, which I occasionally read and refer to. I respect the *bani (shabd)* which is our Guru. It does not get polluted by unwashed hands, or disrespected by sitting cross-legged when reading it etc.

Ajit Singh Liddar, PhD.

Sakhi Analysis

Sri Chand Plucks a Kid On the Way to Heaven

Karminder Singh Dhillon, PhD.

dhillon99@gmail.com

The *Sakhi* is that the younger son of Guru Nanak, Lakhmi Das – in his final moments of life - attempted to “ride a horse, with his wife, his child and his hunting dog” into heaven, but that Sri Chand “extended his arms into the heavens above” to pluck off the young child. He did so on grounds that it would be a “mistake” to allow the lineage of Guru Nanak to end. Sri Chand is thus the “savior of Guru Nanak’s lineage.”

The fakery of the tale notwithstanding, the real mistake towards abandoning any lineage lies in the abandonment of Ghrist (house holder life) and the adoption of celibacy instead. One could ask the question as to why Sri Chand himself chose not to produce an heir to “Guru Nanak’s lineage.”

One also wonders if Guru Gobind Singh would be guilty of the same “mistake” when – in allowing all his *sahibzadey* to be martyred - he made no attempts to ensure his lineage would continue.

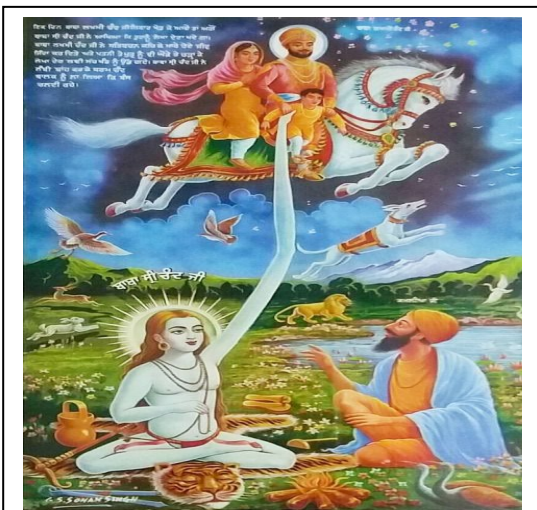
It is interesting to note that a great volume of these *Udasi* tales are recorded with ardent flavor within Sikh

literature that is composed by *nirmlas*; most notably by *nirmla* Bhai Veer Singh and *nirmla* Kavi Santokh Singh. It makes clear the common ground on which both the *udasis* and *nirmlas* have worked upon as well as their common goal of corrupting Sikhi.

The aims of this concocted *sakhi* appear to be four. The first is to provide cover for the fact that Guru Nanak disowned Sri Chand and Lakhmi Das. Sikhs would likely forget or at least gloss over their disowning if one of them could be shown doing something to “save Guru Nanak’s lineage.”

The second aim is to put Sri Chand and Lakhmi Das on a “spiritual pedestal” of “powerful godly beings.” Sikhs would look at them more favorably if they were presented – not as disowned offspring – but as persons with miraculous powers.

The third aim of this concocted tale is to establish the supernatural superiority of Sri Chand when compared to that of Guru Nanak. While Guru Nanak, who passed on in the normal way, was cremated, and Sri Chand had himself collected the ashes to build a tomb; Lakhmi Das on the other hand, rode a horse into heaven with his family, and Sri Chand, had the ability to pluck

Sri Chand shown “plucking his nephew from his way to heaven”

Lakhmee Das’s child while enroute to heaven.

The fourth and most important aim has to do with the fact that the *udasis* knew that the SGGs contained not just mention about the deviance, defiance and rejection of Sri Chand and Lakhmi Daas – but that it also removed the *udasi* sect squarely and completely from the parameters of Sikhi. These *sakhis* in the form of tall tales are meant to rehabilitate Sri Chand and Lakhmi Daas in the eyes of innocent and gullible Sikhs. They further aim to negate the value and believability of the relevant verses about their true nature within the SGGs.

(Adapted with courtesy from Karminder Singh Dhillon, *The Hijacking of Sikhi (Revised Edition)*, KL: 2022 page 26-27). Book is available from <https://sikhvicharforum.org/store/>

Gurbani Verse Analysis
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ
Nam Kay Dharay Simrat Beyd Puran.

Karminder Singh Dhillon, PhD.

dhillon99@gmail.com

This verse is authored by Guru Arjun ji and is found on page 284 of the SGGS. The widely available (mis)translation of the verse is as follows:

The Nam is the Support of the Simritees, the Vedas and the Puranas. (Sant Singh MD)

The implications of such a (mis)translation are firstly that according to Guru Arjun, Gurbani and the SGGS, the Simritees, Vedas and Puranas are based on Nam. Secondly, it follows therefore that Guru Arjun, Gurbani and the SGGS share a common spiritual basis with the Simritees, Vedas and Puranas. The third implication is that this verse is evidence that the Simritees, Vedas and Puranas are sanctioned within Gurbani and the SGGS.

The complete para where this verse originates from is as follows: ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤੁ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸੁਨਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਸੰਗਿ ਉਧਰੇ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰਵਨ ॥ *Nam Kay Dharay Saglay Jant. Nam Kay Dharay Khand Brehmund. Nam Kay Dharay Simrat Beyd Puran. Nam Kay Dharay Sunan Gyan Dhiyan. Nam Kay Dharay Agas Pataal. Nam Kay Dharay Sagal Akaar. Nam Kay Dharay Puriya Sabh Bhavan. Nam Kaiy Sang Udray Sun Sarvan.* SGGS 284.

Nam Kay Dharay is a phrase that is common for the entire set of verses. Its literal translation would be: "In accordance with Nam" or "On the basis of Nam. The concepts that exist "on the basis of Nam" would thus be *Saglay Jant* (all living things); *Khand Brehmund* (the Universe); *Simrat Beyd Puran*; *Sunan Gyan Dhiyan* (knowledge, enlightenment, wisdom); *Agas Pataal* (planets and celestial bodies); *Sagal Akaar* (All of creation); and *Puriya Sabh Bhavan* (worlds and realms).

The contextual meaning of *Nam Kay Dharay* must therefore be one that fits all the above mentioned concepts. Given that this is an *Ashtpadee*, the context must come from the *Salok* that precedes this *pada* (para). The *Salok* is: ਸਲੋਕੁ ॥ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖੁ ਨ ਰੰਗੁ ਕਿਛੁ ਤਿਹੁ ਗੁਣੁ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਭਿੰਨੁ ॥ ਤਿਸਹਿ ਬੁਝਾਏ ਨਾਨਕਾ ਜਿਸੁ ਹੋਵੈ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨੁ ॥ ੧ ॥ *Salok. Roop Na Reykh Na Rung Kich Treh Gunn Tay Prabh Bhin. Tisay Bujhaye Nanaka Jis Hoveiy Soparsan.*

The first verse of this *salok* is descriptive of the Divine. And the second of His realization within as the joy of spirituality. Within this context then, the word ਨਾਮ *Nam* refers to Divine Hukm or Law of Nature. The contextual meaning of the phrase *Nam Kay Dharay* is thus "in accordance with Divine Hukm or Law.

So the meaning of the verses of the *Ashpadee* are that The Entirety of Creation Exists in Accordance with the Divine Law. The Universe Functions in Accordance with the Divine Law. The Simratees, Vedas and Puranas Came into Being in Accordance with the Divine Law. Realization, Knowing and Contemplation Comes into Being in Accordance with the Divine Law.

There is thus no judgement on the validity or otherwise of the Simratees, Vedas and Puranas *within this set of verses*. It is a neutral statement that these texts did not come about from *outside* the realm of Divine Law.

The Divine Law pertaining to writing texts is the result of the use of our intellect – thinking, writing and analytical skills – to produce such texts. It is the dictate of Divine Law / law of Nature that human beings are endowed with intellect. It is this endowment through Divine Hukm that allowed the texts to come into existence. (ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ *Nam Kay Dharay Simrat Beyd Puran*).

Will the Sikh Bulletin Tell the Truth?

Gulbarg Singh Basi

gsbasi@gmail.com

In your editorial titled- *“Will The Fake Global Sikh Council Please Stand Down”* in the December 2022 Edition of The Sikh Bulletin your false allegations against me have truly pained me. An editor of a highly respected magazine making baseless allegations has put the reputation of the magazine at stake as well.

It was shocking how an editorial platform of magazine meant “to bring about a reformation in Sikhism by pointing out 'bipran-ki-reet' practices that have crept into Sikhism and to propagate the true interpretation of the message enshrined in Guru Granth Sahib,” was used for propaganda of an undemocratic organization claiming to represent Sikhs.

The splinter Global Sikh Council has President holding on to her chair just as any other power-centric politician. The write-up deliberately avoided mentioning that you are the Chairman of the religious committee, as per your claim to me, of this splinter GSC so that ‘conflict of interest’ may remain hidden from the readers.

The write-up is about the split Global Sikh Council. As per your claim, the one you are part of, is the real GSC, while the other one is fake. However, one of the main premises given by you for calling the other GSC as fake is that-

“The GSC Inc. is Basi’s private organization. This Fake GSC is his personal business entity. He owns it. His name is on the Certificate of Registration as the CEO forever. There is no provision for any elections. Even when the Exco were elected in 2015, 2016 and 2017 – Basi did not register any of these names on the Certificate of GSC Inc. Only he could do so, as only he had the power to do so. He chose not to. He chose to keep his own name there as CEO. This is not how any Global Organization of the Sikh World should be run – as a privately owned property of one man.”

But the pillars on which your allegations are based are false and can be challenged in court. Anyone can verify the filling history from the official website of Georgia Corporation Division:

<https://ecorp.sos.ga.gov/BusinessSearch/BusinessInformation?businessId=1961574&businessType=Domestic%20Nonprofit%20Corporation&fromSearch=True>

One can see that Gulbarg Singh Basi was the CEO till early 2017. Thereafter the CEO position keeps on changing- Lady Singh Kanwaljit Kaur, Gurpreet Singh India, Inderpreet Singh, and now the CEO is Amritpal Singh Sachdeva.

In addition, your write-up demonstrates lack of understanding of the State of Georgia laws governing the Registered Corporations. Your allegation about GSC, registered as a corporation in the state of Georgia, being a personal organization is totally false.

Watching your videos, it appears that “pujari” is the root cause of all the mess. But your editorial is a testimony that the Sikh intellectuals (like you) themselves present a poor judgement in appreciating the good work being done by Sikh individuals and organizations, regardless of their names. Hence, it’s clear that the root cause of the mess in Sikh organizations are the human vices, which are present in both pujari and intellectuals.

You need to ask yourself, if you have written from the reformist intent, or the one-sided story with false information is the outburst of your ego and jealousy, or maybe you have written it to prove your loyalty to the splinter GSC of which you are an integral part.

From a good editor, I am expecting that this response will be published in the next edition of the Sikh Bulletin.

Reply to Mr Gulbarg Singh Basi

Yes, But Will the Fake GSC Accept the Truth?

Karminder Singh Dhillon, PhD.

dhillon99@gmail.com

Your response amounts to nibbling on the peripheral issues while ignoring the core ones. You have created diversions and added more falsehoods, Mr. Gulbarg Singh Basi.

NEEDLING THE PERIPHERY, CREATING DIVERSIONS AND ADDING FALSEHOODS.

You are diverting when you write: *“An editor of a highly respected magazine making baseless allegations has put the reputation of the magazine at stake as well. “The truth is that this expose’ isn’t about the reputation of the Sikh Bulletin or its editor. It’s about the reputation of the one who continues to peddle the lie of the Fake GSC and that of those who are his enablers. It’s about the reputation of the one who created the first lie of the Fake GSC and now has to tell multitudes more to cover it.*

You are diverting again when you express “dismay” that a magazine *“meant to bring about a reformation in Sikhism”* could have written *that* editorial. The truth, again, is that reformation in Sikhi includes exposing Fake Organizations that are created by those whose purpose is to feed their egos, throw wool over the eyes of others, and solicit funds from the community.

We will get to the core issues in a moment, but let me illustrate what I mean by adding more falsehoods.

You say my editorial *“deliberately avoided mentioning that you are the Chairman of the religious committee, as per your claim to me, of this splinter GSC so that ‘conflict of interest’ may remain hidden from the readers.”*

My editorial mentioned on page 3 that I was present at the Dubai AGM of the GSC in my capacity as a delegate of Indonesia. On Page 4, I mentioned that I was the Chairman of the Religious committee since 2021. Yet your claim is the lie as above that I *“deliberately avoided mentioning”* both. You have the capacity to first create a falsehood even when the truth is published in black and white for everyone to see and read. You then have the capacity to make false accusations based on your concocted lie that *“I deliberately avoided mentioning these facts”*. Then you have the capacity of impugning a third falsehood pertaining to my objective *“so that the conflict of interest may remain hidden from readers.”* Nothing was hidden, and as such there is no conflict of interest of any kind. Such is your inherent capacity to fabricate, grow and spread falsehoods even about facts that are clear as daylight. Has shame died altogether?

Then you spin another lie in writing that the *“Global Sikh Council has (its) President holding on to her chair just as any other power-centric politician.”*

The truth is that Lady Singh Kanwaljit Kaur UK has been elected as President at consecutive Annual General Meetings that were attended by delegates from the member countries. In the two AGMs of 2015 and 2016, she got more votes than you Mr. Basi, but handed over the Presidency to you out of deference for the organization you represented – namely the American Sikh Council. And you accepted the Presidency - shamelessly I must say. In one more AGM (2017) – she offered you a seat in the EXCO – even though you were elected to no position. Again, you accepted. At this point of acceptance – the ASC had already informed you of their intent to sack you from their organization. So you *knew* that by virtue of that sacking, you were disqualified from accepting the seat in the EXCO, but you accepted it anyway.

Perhaps what you really wanted was for Lady Singh to offer you the Presidency yet again for a third time. Since she could no longer “offer” you what you wanted, you then went on to become the prime mover and shaker

of the Fake GSC and declared yourself as its CEO. And your first order of business was to assemble a bunch of enablers to “sack” Lady Singh and assassinate the Real GSC.

So pray tell me, who is the real “*power-centric politician*” here? And an utterly shameless one too.

THE CORE ISSUES.

The core issues that help separate the Real GSC from Mr. Basi’s Fake GSC are two. The first pertains to Membership. Article 5 of The Constitution of the GSC pertaining to membership states as follows.

5.5 A National Level Sikh Organization which represents a substantial number of Sikhs in that country may apply for membership of the GSC.

5.6. The General Body of the GSC shall have the power to approve or reject any application for membership.

Article 7 pertaining to representation at the Annual General Meeting (AGM) states as follows:

7.1. A country can send two representatives to the General Body Meeting. These representatives may be from the management committee of the member organization or any other person duly appointed in writing by the member countries.

Two main facts emerge from reading both these Articles together. One – members of the GSC are *Countries* and two, the member country is represented by a *National Level Sikh Organization* within that country.

For instance, the USA, UK and Malaysia are amongst the 31 countries that are members of the GSC. The USA is represented by the American Sikh Council (ASC) which represents 71 Gurdwaras and Sikh organizations in the USA. The UK is represented by the Network of Sikh Organizations UK which links 130 Gurdwaras and Sikh organizations. Malaysia is represented by the Malaysian Gurdwaras Council (MGC) which represents 120 Malaysian gurdwaras. The Global Sikh Council has 31 member *countries*.

The core issue is that the Fake Global Sikh Council of Mr. Basi does not have a *single* country or National Level Organization as a member. What the Fake Council of Mr. Basi has done is to get a group of well-meaning Sikh individuals to come together into a WhatsApp group. And then appoint individuals of his choice to positions of CEO, Secretary and CFO. And then register these names on the registration documents of the Georgia registered Global Sikh Council Inc which is fully under his personal control.

A WhatsApp group can consist of international members. But to call it the Global Sikh Council and solicit funds on its name is nothing more than a fraud and a fakery.

Such is the fraud that Gulbarg Singh Basi – in his response above - makes the false claim that his Fake WhatsApp based outfit is the Global Sikh Council, and the Real one with 31 countries as members represented by National Level Sikh organizations as a “splinter” group. To make such fake claims is to suffer from self-deception and delusion of indescribable levels.

THE FILING HISTORY OF THE FAKE GSC.

The second core issue is the fraudulent filing history of the Fake GSC with the Georgia State Authorities.

In my editorial “*Will The Fake GSC Please Stand Down,*” I had made the assertion that the Fake GSC is run as a privately owned property of one man. Basi asserts in his reply above that his filings at the official website of Georgia Corporation Division prove otherwise. Let’s examine the falsehoods of these filings.

The following table provides three data points. The column on the left lists the names of the Directors as filed by Mr. Basi on the official website controlled by him. The column on the right lists the names of the office bearers who were *actually elected* at the GSC AGM. The middle column presents the year of the event. A name in **red** means it is *not* the name of the office bearer who was elected during official GSC Elections. The titles in red (CEO, CFO) are for positions invented by Mr. Basi. The positions of the GSC are mentioned specifically in the

Constitution – complete with their roles, functions and duties - as President, Deputy President, Secretary and Treasurer. The filing record of the Fake GSC states that each and every record (as follows) was filed, amended and updated by Gulbarg Singh Basi alone.

Names of Directors Filed on Fake GSC Website	Year	Names of Exco Elected at Annual General Meetings
2014 GSC Registered in Georgia, USA		
No Record	2015	Gulbarg Singh Basi - President Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur – Deputy President
Gulbarg Singh Basi – CEO Rupinder Kaur Basi – Secretary Kirpal Singh Nijher –CFO	2016	Gulbarg Singh Basi - President Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur – Deputy President
Kanwaljit Kaur Singh – CEO Gurdeep Singh Kundan - Secretary Harcharan Singh – CFO	2017	Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur - President Ajmer Singh -Deputy President, Gurdeep Singh Kundan - Secretary
2018 Mr. Basi expelled from ASC, and removed from GSC by General Body GSC General Body Decides by Unanimous Vote to Shut Down Georgia Registration. MR. BASI KEEPS GEORGIA REGISTRATION. FAKE GSC IS BORN		
Gurpreet Singh – CEO Gurdeep Singh Kundan – Secretary Harcharan Singh – CFO	2018	Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur - President Jasbir Kaur - Deputy President, Jagjit Singh - Secretary GS Batra – Treasurer
Gurpreet Singh –CEO Gurdeep Singh Kundan – Secretary Harcharan Singh Malaysia – CFO	2019	No Elections
Gurpreet Singh - CEO Gurdeep Singh Kundan - Secretary Ramesh Singh – CFO	2020	Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur - President Jasbir Kaur - Deputy President Jagjit Singh - Secretary
Gurpreet Singh - CEO Gurdeep Singh Kundan - Secretary Ramesh Singh – CFO	2021	No Elections
Amritpal Singh – CEO Gurpreet Singh – Secretary Sadhu Singh – CFO	2022	Lady Singh Dr Kanwaljit Kaur - President Paramjit Singh Bedi - Deputy President Harsaran Singh – Secretary

The following facts emanate from the table above.

- 1) For the year 2017, Kanwaljit Kaur Singh is registered as the CEO. The post of “CEO” never existed within the GSC ever. So this is a personal invention of Mr. Basi. I am informed that Kanwaljit Kaur Singh has been unaware of her name being registered as such by Mr. Basi.

2) For the 5 years of 2018, 2019, 2020, 2021 and 2022 – filings by Gulbarg Singh Basi for the posts of CEO, Secretary and CFO are people of his choice. They are NOT of individuals who were actually elected at the respective AGMs of GSC.

2) The Fake GSC started in 2018 after Mr. Basi was sacked from ASC and GSC.

These filings make clear that the Fake GSC functions as your private organization, Mr. Basi. All the names of office bearers that are filed as shown above are *selected* by you, *appointed* by you, *replaced* by you. You give them titles of your choice – CEO, CFO etc when these are *not* the titles of the GSC even. Individuals of your choice are added as directors through your filing by you and you alone.

For the five-year period between 2018 – 2022, there are 6 office bearers in total on your Fake GSC registration. These persons are rotated in a game of musical chairs between CEO, Secretary and CFO. Not unlike a puppet master pulling the same six strings but in slightly different variations to create the drama of puppetry.

Care to tell us (i) which National Level Sikh Organizations these CEO's and CFO's represent? (ii) Which countries they represent as per Article 7 of the GSC Constitution? (iii) How many Sikh Gurdwaras and other Sikh organizations are represented by these CEO's and CFO's of yours? (iv) why the addresses of some of the CEOs and CFO's are listed under your private residence? Don't they have their own "official or private" addresses?

It's clear from studying the filing history (table above) that the Fake GSC started in 2018. Any attempt to make it look like it is a *continuation* of the process that began in 2014 is a fakery, attempting to pull wool over the eyes of the Sikh world.

THE CORE ISSUES YOU IGNORED.

As stated above, your reply to my Editorial amounts to nibbling on the peripheral issues, creating diversions and adding more falsehoods. In doing so you have ignored responding to the core issues. Allow me to put the core issues that are begging for an answer from you – in one simple paragraph.

The American Sikh Council (ASC) was a member of the GSC in its capacity as a National Level Sikh Organization representing the United States of America. You represented the ASC in your capacity as President of the ASC. By virtue of this representation you got seated as GSC President for 2015 and 2016. In 2017 the ASC sacked you for activities that brought disrepute to the ASC. You knew that the consequences of being sacked from ASC meant you lost your position in the GSC. You then haphazardly registered another organization named ASEEN, appointed yourself as its head and applied for membership of the GSC. It was rejected because ASEEN was not a National Level Organization by any measure. The proposal to reject ASEEN's membership was tabled by ASC, seconded by France and voted on unanimously.¹ In 2018 you were expelled from GSC by its General Body in an AGM for activities that were detrimental to the interests of the GSC. At this same AGM, the GSC General Body decided by unanimous vote to shut down the Georgia State Registration that was in your personal and private control and command. You however, decided to keep the Georgia registration – as if it belongs to you as your personal property. You thus created the Fake GSC, appointed some enablers and other well-intentioned innocent Sikhs to create the sham of it all. And begun to collect money using this name.

Give us a reply – sentence by sentence – to these core issues, and the *Sikh Bulletin* will print it.

MORE NEEDLING THE PERIPHERY, CREATING DIVERSIONS AND ADDING FALSEHOODS

There are a whole lot more peripheral issues that are raised by Mr. Basi for the purpose of creating diversions and adding falsehoods in your essay that need exposing.

¹ Item 13 (d) of Minutes of GSC AGM held in Dubai in 2018.

You say “your write-up demonstrates lack of understanding of the State of Georgia laws governing the Registered Corporations.”

Allow me to say that it is pointless to hide behind such claims. The issue of concern is not to understand Georgia laws, but to understand the fakery, falsehoods, and treachery that is committed in the name of “Georgia laws.” The issue is that you have continued to register a Fake GSC in the State of Georgia on your home address and continue to update it with self-concocted information.

You then create another diversion by writing “watching your videos, it appears that “*pujari*” is the root cause of all the mess. But your editorial is a testimony that the Sikh intellectuals (like you) themselves present a poor judgement in appreciating the good work being done by Sikh individuals and organizations, regardless of their names.”

Let me assure you Mr. Basi, that the issue of creating, sustaining and propagating a Fake GSC has nothing to do with my videos, any *Pujari* or any Sikh intellectual. It has everything to do with hubris, greed for collecting money and with power.

Your use of the phrase “*regardless of names*” is an interesting diversion. Ordinarily, names of organizations don’t matter and shouldn’t matter. But when an organization steals the name of a legitimate organization, appropriates its logo and symbol, and steals the press releases of a legitimate organization – then it *does* matter. Your comment shows your contempt and disregard for the organization whose name you steal at every mention of it and continue to use for your own selfish motives. Yours is an organization whose very existence is based on a stolen premise, akin to an imposter who operates on the stolen identity of another individual.

You are right in saying that “*the root cause of the mess in Sikh organizations are the human vices,*” but that is not the issue here. The issue under discussion is the root cause of FAKE organizations. Imposter organizations that pretend to be what they are not. Organizations that steal the names, logos, press releases of real organizations, and collect money for conducting zoom sessions etc.

You have ended with a diversion that seeks to transfer your falsehoods to me. You write: “*You need to ask yourself, if you have written from the reformist intent, or the one-sided story with false information is the outburst of your ego and jealousy, or maybe you have written it to prove your loyalty to the splinter GSC of which you are an integral part.*”

What I write is for the readers to judge. You need to ask yourself as to how much longer you are going to parade your falsehoods to defend your Fake GSC. How long more will you keep up the pretense that a WhatsApp group which adds people from different locations amounts to a “Global Sikh Council.” How long more will you keep appointing well-intentioned Sikhs as “ambassadors” of your fake outfit. How long more will this Fake GSC keep soliciting donations from well-meaning Sikhs in zoom sessions to fund more zoom sessions.

You will know that my editorial was no “*outburst*” of any kind. My opposition to your fakery and fraud has been consistent. If you will care to check your Gmail inbox of more than a year ago (January 7, 2022 to be exact), you will find the following e-mail I wrote to you:

“Your outfit... lacks the integrity and morality that a dharmik / religious / spiritual initiative needs to stand on. This integrity is removed when you appropriate - wrongly and illegally - the name, logo, letterhead and slogan of a duly registered and globally recognized body with members across 30 nations states - namely the Global Sikh Council....

You know very well that you are not a member of the Global Sikh Council. In fact, you know that you have been removed by a unanimous vote at the GSC's AGM in Dubai in 2018. You know that your removal was on grounds of your activities against the interests of the Global Sikh Council. You know that your application to be admitted under a different organizational name had been rejected by the GSC. I know because I seconded the motion of your removal and dismissal as a member of that particular AGM.”

You then create another diversion by alleging that the “*editorial platform...was used for propaganda of an undemocratic organization claiming to represent Sikhs.*” The Global Sikh Council that you are calling “an undemocratic organization” is duly registered in the UK as an International Trust Charity. Clause 5.1 of its Constitution says that only National Level Sikh Organizations of Member Countries can be members. Clause 7.1 says each country is eligible to send 2 representatives to the General Body Meetings. These 2 representatives have the right to attend the AGM to vote in the Exco as per Clause 8.2.

Clause 10 stipulates that the Exco comprising of the President, Deputy President, Secretary, Treasurer and 5 other ordinary committee members is elected by the General Body of 2 representatives from each country. Please let our readers know which part of these regulations is “undemocratic” and which is “propaganda”.

On the other hand, the Fake GSC Inc. that is registered in Georgia where all power rests with the owner of the entity – which is you – is a text book case of authoritarian dictatorship. The act of regularly putting up names of hand-picked individuals – in a musical chairs fashion – is the classic case of propaganda meant to fool the Sikh world.

Finally, a response is necessary to your assertion that my editorial has “*truly pained you.*” My response is that the burden of defending falsehoods with more falsehoods and diversions is a spiral that is indeed a painful endeavor. The Truth will liberate you Gulbarg Singh Basi ji.

In the title of your reply you asked “Will the Sikh Bulletin tell the truth?” The implication was that the truth will be told if we published your reply. We have. And now the *Sikh Bulletin* asks you - when will you accept the truth of your Fake GSC, Mr. Basi? When will you own up to the Lies, Denial and The Death of Shame that has become the hallmark of the Fake GSC?

 <p>Gurjit Singh Vairowal on the Truth of Religious Life</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=c86t5NnirSc</p>	<p>EDITOR'S PICK VIDEOS</p>	 <p>Prof Gurdarshan Singh Dhillon Speaks On The Need For Nanakshahi Calendar (Punjabi)</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=kOAxlaWY5ls</p>
--	-----------------------------	---

**Letter from
The President of American Sikh Council (ASC)
On Matters Pertaining to The Global Sikh Council²**

Dear Mr. Gulbarg Singh,

Your claim as a founding member of the GSC is a misleading statement.

The American Sikh Council is the founding organization of the Global Sikh Council (GSC). Dr. Ranbir Sandhu, Mr. Kuldeep Singh and Kirpal Singh Nijher of the American Sikh Council (WSC-AR) conceptualized a noble idea of forming world level Sikh organization. Then, Mr. Basi and Kirpal Singh along with Sikh leaders from other countries worked together to form the GSC.

The very first Australian Sikh Council Global Structure meeting was attended by S. Gulbarg Singh, S. Kirpal Singh Nijher and Manmohan Singh on February 28 through March 2014 as noted in the ASC meeting minutes dated March 09, 2014. The decision to form a Global Sikh Council was made by representatives from Australia, Thailand, UK and USA. A motion was passed and ASC representatives were directed to set up GSC structure similar to the ASC structure in the United States of America.

The ASC Board authorized Mr. Basi and Mr. Nijher - as representatives of the ASC - to register the Global Sikh Council (GSC). Mr. Basi being the Chairman and President of ASC in 2014 registered GSC in his home state Georgia as “Registered Agent” for “Not for profit” organization. Mr. Basi listed himself and Mr. Nijher as officers of the GSC. These positions are subject to change in accordance with GSC constitution.

The functioning of GSC has been in accordance with GSC constitution while the registration by ASC as a “not for profit” organization was for administrative purpose with allocation of no stocks and shares. It is merely a piece of paper to conduct GSC business for the welfare of Sikhs organization throughout the Globe.

It is worth noting that that “Non-profit organizations” in USA do not have private owners and they do not issue stock or pay dividends. And while nonprofit organizations can earn a surplus, that income must be reinvested in the nonprofit organizations — possibly to benefit or expand programs according to the charitable mission. However, such organizations can have vicarious liability for injuries caused by their employees or volunteers to third parties. For this reason, it is prudent for any non-profit to obtain liability insurance.

Therefore, how can any individual person of the character like Mr. Basi claim that he/she is the owner of the GSC? The former presidents of the ASC never claimed that they owned the American Sikh Council. Similarly, the first President of United States of America never claimed that he was the owner of USA while he was commander-in-Chief.

Please note that the American Sikh Council and or Global Sikh Council are predominantly volunteer organizations. Mr. Basi as a volunteer makes you believe that he is sanctimonious yet so unscrupulous and sleazy. There is no place for mafia bosses, morally unfit, control freak dictators, coup participants and individuals filled with ego, *haumai* and hungry for power persons in organizations whose mission is to help mankind. Such individuals create conflict among the working members that in turn arms our foes.

² Letter written by Sardar Gurdas Singh Daas, President of American Sikh Council dated 22 April, 2018 in the aftermath of Gulbarg Singh Basi’s sacking from ASC and removal from GSC at the Dubai AGM and in response to claims by that (1) Basi was the founder of GSC and (2) that the actions of the Dubai AGM were invalid because the Constitution that was approved by the General Body at the AGM went against the founding principles of the GSC. Document provided by and printed with courtesy of GSC.

In October 2017, while appreciating Mr. Basi's valuable services, the ASC General Body passed a motion that Mr. Basi's be relieved from the ASC Board few months prior to his term coming to an end on the ASC Board. He will neither represent ASC nor GSC on behalf of American Sikh Council.

Attorney / Solicitor Jagjit Singh Ji from Malaysia informed us that at the General Body Meeting of the Global Sikh Council held on March 18, 2018 at Dubai, UAE and in accordance with Clause 7E of the GSC Constitution, unanimously decided that Mr. Gulbarg Singh Basi of United States of America, be removed as member of the Board of Directors of the GSC with immediate effect, for holding an illegal skype meeting on March 3, 2018 without due authorization and for passing unlawful resolutions, which resulted in creating disunity in the GSC and bringing Sikhi into disrepute. As a result of this you are no longer a Director or Executive member of GSC.

You have alleged that *“the gathering in Dubai has accepted a Constitution that totally ignores the founding principles of the GSC. Therefore, to avoid any confusion and disagreements, and confrontations, individuals accepting the Constitution presented at the Dubai gathering are requested to form a new organization under that Constitution and register it in any country they desire.”*

Mr. Basi, you are wrong again.

You know very well that the GSC old constitution was developed in 2014 using ASC by-laws. The ASC acknowledged that there were many ambiguities in the 2014 ASC by-laws and that they must be corrected. Then all such ambiguities in the ASC By-laws were noted, clarified and amendments were ratified. The ASC updated by-laws were issued on October 8, 2017. Just Remember, there are amendments to the US Constitution and the 27th amendment was issued in 1992.

Therefore, it is perfectly normal to amend and ratify the ASC by-laws and or GSC Constitution as deemed necessary to include checks and balance with input from representatives of member Countries.

The GSC registered in Georgia on July 7, 2014 remains under the domain name of American Sikh Council. You (Mr. Basi) as a representative of the ASC were just an agent to register GSC as an authorized by the ASC Board. Therefore, you must cease and desist your false claims of GSC and show some respect to the laws of the State of Georgia and United States of America.

It is within the rights of GSC General Body to amend and ratify the GSC Constitution as deemed necessary with input from representatives of member Countries.

I hope that clarifies the registration and Constitution of the Global Sikh Council.

Thank you.

Gurdas Singh Dass

President

American Sikh Council

Calling Young Writers

If you are a young writer and critical thinking and writing is your forte, *The Sikh Bulletin* invites you to submit your articles and essays to us for publishing. If you are having difficulty getting your work published in main stream Sikh publications because of your non-conformist views that question existing practices within Sikhi, *The Sikh Bulletin* invites you to send us your writings for consideration of publication. *The Editorial Board.*

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ

ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢੇਟੀ³

ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅੰਕ ੯੪੨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਬਾਣੀ ਚੇ ਪੜਦੇ ਹਾਂ, ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ। ਇਹ ਪੜ ਕੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਿਦਵਾਨਾ ਤੋਂ ਸੁਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮੋਹਰੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਐਪਰ ਜਦ ਪੁਛੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ।

ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਨੇ ਫੇਸਬੁੱਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਦੀ ਪੋਸਟ ਲੱਭੀ ਪੜੀ ਪਰ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਨੇਡਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਐਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਨੇ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਹ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨੇ ਇਸ ਵਕਤ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਫੇਸਬੁੱਕ ਤੋਂ ਨੰਬਰ ਲੱਭ ਕੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮਹਿਤਾ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਸੂਰੇ ਪੱਡਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਪੀ.ਏ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਐਸ ਵਕਤ ਸਿਡਨੀ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਬਾਬਤ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਦੀ ਪੋਸਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਿਆ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਤੁਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ, ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਿੱਤਰ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾ ਦੀਆਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਾਬਤ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਤੇ ਇਹ ਮੂਰਤ ਬਣ ਸਿੱਖੀ ਵਿਹੜੇ ਕਦੇ ਕਿਵੇਂ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ, ਮੈਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਣ ਦੀ ਪੋਸਟ ਪੜ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਬਹਾ ਕੇ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਬਤ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨੀ ਚਿਹਰਾ ਸੀ ਭਾਵ ਸੋਹਣੇ ਸੁਨੱਖੇ ਉਚਾ ਕੱਦ ਭਰਵਾ ਜੁੱਸਾ ਗੱਭਰੂ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਚਿੱਤਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਐਸੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੇਸਤ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਤੇ ਕਵੀ ਵੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ। ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਨੇ, ਐਸੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੈਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਜਰੂਰ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੋਂ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਦਾ ਅਤਾ ਪਤਾ ਸੰਪਰਕ ਨੰਬਰ ਲਿਆ। ਦੂਜਾ ਉਹਨਾ ਕਿਹਾ ਢਾਂਗੂ ਰੋਡ ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੀਜਾ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਮਾਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕਰੋ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਜੀਵਨੀ ਸਹਿਤ ਪੂਰੇ ਸਫੇ ਤੇ ਛਪੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਦੇਖੀ ਪੜੀ ਸੀ। ਉਸ ਚੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮਾਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਮਾਹਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹਿਸਮਪੁਰ ਤੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈ, ਮੇਰਾ ਵੀਰ

³ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢੇਟੀ ਦੀ ਲਿੱਖੀ ਕਿਤਾਬ "ਦਮ ਤੋੜਦੀ ਸਿੱਖੀ" ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ (ਸੰਪਾਦਿਤ ਰੂਪ) ।

ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ, ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਹੁਣ ਨਾਨਾ ਜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਥੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਨਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਪੀ ਘਰ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਪਬਲੀਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦਸਿਆ ਕਿ ਏਹ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਐਡ ਸੰਨਜ, ਮਾਈ ਸੇਵਾ ਬਜਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵਕਤ ਸਪੈਸ਼ਲ ਵਕਤ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਟਰਸਾਈਕਲ ਤੇ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਐਡ ਸੰਨਜ, ਮਾਈ ਸੇਵਾ ਬਜਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੈ ਇਹ 1965 ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਇਥੇ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।

ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਫਰੇਲ ਲਈਆਂ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਕਿਫਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਐਪਰ ਕਿਤਾਬ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਕਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤਾਬ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਹਿਤਾ ਕੋਲ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਮੌਜੂਦਾ ਮੁਖੀ ਕੋਲ ਜਾ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਂ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦਾ ਰਜਿਸਟਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੇਖ ਲਵੋ ਕਿ ਕਿਸਨੇ ਖੜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਵੀਰ ਨੇ ਰਜਿਸਟਰ ਚੈਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਪਿੰਡ ਡੇਗਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਸ ਪੜਤਾਲ ਸਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਦੇ ਵਾਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਗਿਆ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ, ਫੇਰ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਕਿਫਕਾਰ ਸਾਥੀ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਉਸਨੇ ਢਾਂਗੂ ਰੋਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਿਉ ਵੀ ਤਸਵੀਰ ਨਾ ਲੱਭੀ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਾਣ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਠਾਨਕੋਟ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੰਧ ਜਾਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੈਠੇ ਸੀ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਈ ਕਹਿੰਦੀ ਭਾਈ ਕੀ ਪਤਾ ਕਰਨੈ। ਮੈਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਆਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕੀ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਬੀਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪਤਾ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਿਹਰੇ ਮੁਹਾਰੇ ਕੱਦ ਕਾਠ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਦਿੱਖ ਵਰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਾਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਉਹ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਰਗੇ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੋਲ ਤਸਵੀਰ ਜਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਪਤਾ ਕਰ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਹਨੇ ਦੱਸਣਾ ਤਸਵੀਰ ਬਾਰੇ, ਐਵੇਂ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਉਥੋਂ ਤਸਵੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਕੁ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਤੇ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਐਪਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਬਟਾਲੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਫੱਕਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋੜ ਘੱਟ ਹੀ ਰੱਖਦਾ। ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੇ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਫੋਨ ਤੇ ਰਾਫਤਾ ਕਰ ਤੜਕਸਾਰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਰੋਡ ਤੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ, ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਖਿਲਾਰ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਫੋਨ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਬਹਿਣ ਲਈ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੱਲ ਬਾਤ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਵਲ ਪਰਤਦਿਆਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀਰਤਨੀ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਨਿਹੰਗ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੁਕਦੇ ਸਨ, ਸਾਡਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰੈਂਕਾਂ ਚੋਂ ਕੋਨੇ ਚੋਂ ਇੱਕ 5x7 ਸਾਈਜ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਕੱਢੀ ਤੇ ਉਸਤੇ ਪਿਆ ਘੱਟਾ ਸਾਫ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇ ਰੱਖ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਹ ਐ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਤਸਵੀਰ। ਨਿਹੰਗ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰ ਸੀ ਤੇ ਸਲਾਭੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਖਰਾਬ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਐਹੋ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸਹੀ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਲਾਭੇ ਨਾਲ ਪੀਲੀ ਤੇ ਫਿੱਕੀ ਹੋਈ ਕਾਲੀ ਚਿੱਟੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਤਸਵੀਰ ਦੇਖ ਸਾਫ ਜਾਹਿਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਚਿਹਰਾ ਮੇਹਰਾ ਉਹੀ ਲੈ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਿੱਖ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਵਿਚੇ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੇਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਸੱਚ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇ ਸੀ ਐਪਰ ਅਸੀਂ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲੀ ਬਾਂਤੀ ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ

ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਾਬਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹੇ। ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਵੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਦਾਹੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਤੇ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਅਤਾ ਪਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਲ 1997 ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਸਾਲ 1997 ਉਹਨਾ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਮਰਾਲਾ ਜੀ.ਟੀ ਰੋਡ ਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਲਾਗੇ ਮੇਖ ਬਸਤੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਆਪਣੇ ਮੋਬਾਇਲ ਤੇ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕਹਿ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੜ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿਚਾ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਆ ਕੇ ਇੱਕ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਤੇ ਸਲਾਭੇ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਮਕ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀ ਠਾਣ ਲਈ ਕਿ ਹੁਣ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਾ ਕੇ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਫਰ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਐਪਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਾਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਨਾ ਬਣਿਆ।

ਬੀਤੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਤੜਕਸਾਰ ਮੈਂ 11 ਦਸੰਬਰ 2021 ਨੂੰ ਭੈਣਜੀ ਦੇ ਡਰਾਇਵਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਖੜ ਸਮਰਾਲਾ ਜੀ.ਟੀ ਰੋਡ ਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਣੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਕੋਠੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਖੜ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਝਕਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਸਫਾਈਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਘਰ ਕੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਈ। ਕਾਫੀ ਚਿੱਰ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਈ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੀ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਰ ਕੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਹ ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਭੇਜ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਠੀ ਦੇ ਲਾਅਨ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਹਿਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵੀਰ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਆਪਣਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਅਵਾਜ ਦੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭਲਾਈਪੁਰ ਪੁਰਬਾ ਨੇੜੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਮਿਤੀ 05.11.1935 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹਰਭਜਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੰਦਗੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਥੇ ਪਠਾਨਕੋਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਟਾਲਾ ਤੇ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਜਿਹਾ ਅਤਾ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇਥੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਬਾਇਲ ਚੋਂ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਏਹ ਤਸਵੀਰ ਹਰਭਜਨ ਬਾਜਵਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਤਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਬਹਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਆਪ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉ ਕਿ ਇਹ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਪੜਤਾਲ ਬਾਬਤ ਆਪ ਜੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪ ਜੋ ਜਿਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਮਝ ਪੂਜਦੇ ਹੋ ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਖ ਤੇ ਇਹ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਬਾਬਤ ਜਿਆਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਠ ਕੋਠ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਵੇਂ ਬਹਾ ਬਣਾਈ। ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਬਟਸਫੋਰਡ ਕਨੇਡਾ ਸੈਕਟਰੀ ਹਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਬਾਬਤ ਉਹਨਾਂ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਇੱਕ ਰੇਡੀਉ ਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਵੀਰੇ ਲੋਕ ਕਿਥੇ ਸੁਣਦੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਐਹ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ ਲੱਗਦਾ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ, ਤਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਨਾਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਾਸ਼ ਲੋਕ ਸਮਝ ਜਾਣ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਬਦਲ ਸਕੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਸਾਂ ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ ਇਹ

ਕਿਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਭਲਾਈਪੁਰ ਪੂਰਬਾ ਨੇੜੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੇ ਫੇਰ 1947-1948 ਦੌਰਾਨ ਪਿੰਡ ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਫੇਰ ਉਥੇ 1961 ਵਿੱਚ ਪਠਾਨਕੋਟ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਥੇ ਪਰੇਮ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ, ਇਥੇ ਲੁਧਿਆਣਾ 1973 ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਗਾ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ। 1980 ਵਿੱਚ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੋਂ ਇਥੇ ਨਿਊ ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਨਗਰ, ਜੋਧੇਵਾਲ ਬਸਤੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਆ ਗਏ। ਆਹ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਆਸ਼ਰਮ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ 1983-1994 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਨ ਤੇ ਕਨੇਡਾ, ਦੁਬਈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਰੋਸ ਮੁਜਾਹਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਿਤੀ 12.07.1998 ਨੂੰ ਉਹ 63 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੇਗ ਕੇ ਸਾਈਲੈਂਟ ਅਟੈਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਜਗਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਜਗਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਆਸ਼ਰਮ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਦਲਜੀਤ ਕੌਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹਰਭਜਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਆਫਰ ਆਈ ਤੇ ਏਹ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ਫੇਰ ਉਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਫਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਉ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਫਰੇਮ ਜੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਤਸਵੀਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸੀ, ਸਫੈਦ ਬਾਣਾ ਨਿਹੰਗ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤੇ ਹੱਥ ਤੀਰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੋਬਾਇਲ ਤੇ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ। ਫੇਰ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੜ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚਵਾਈ। ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲਈ। ਭੈਣਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵੀਰ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਫਰ ਸੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਥਾਏ ਪਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਵੇਂ ਆ ਸਕੀ।

ਗੁਰਸਿੱਖੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰਮੂਰਤ ਹੈ, ਕਾਲਪਿਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਗਾਉ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤੁਹਾਥੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝਾ ਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ। ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਫਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਪੋਸਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ

ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ

E-mail- kanwar238@yahoo.com

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ “ਰੱਬ” ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਰੱਬ ਇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬੁਝਾਰਤ ਰੱਬ ਇਕ ਗੋਰਖ-ਧੰਦਾ।

ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੋਗਿਆਂ ਪੇਚ ਏਸ ਦੇ ਕਾਫ਼ਰ ਹੋ ਜਾਏ ਬੰਦਾ।

ਕਾਫ਼ਰ ਹੋਣੇ ਡਰ ਕੇ ਜੀਵੋਂ ਖੋਜੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਖੁੰਝੀ।

ਲਾਈਲੱਗ ਮੇਮਨ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਜੀ ਕਾਫ਼ਰ ਚੰਗਾ।

ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਬੜੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਸਾਨ ਜਿੰਦਾ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਅਸੀਂ ਜੀਉਣਾ ਹੈ ਉਹ ਸਹਾਰਾ ਜਾਂ ਆਸਰਾ ਕੌਸਾ ਹੈ? ਉਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਸੋਖੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਰੱਬ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿਥੇ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਵੀ - ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਭਟਕਣਾ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਐਸੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਲਭਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਖਿਆਲੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਬਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਰੱਬ ਨੇ ਬੰਦਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲੀ ਰੱਬ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਛੋਕੜ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਘਣ-ਘੋਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੀਉਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਆਫ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਆਫ਼ਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲੀ ਰੱਬ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਵਖੇ ਵਖਰੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਵਖੇ ਵਖਰੇ ਰੱਬ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ। ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਵਖੇ ਵਖਰੇ ਨਾਮ ਵੀ ਰੱਬ ਲਏ ਅਤੇ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਖੇ ਵਖਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਖੇ ਵਖਰੇ ਗੋਬੀ ਰੱਬ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਕਿਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੋਬੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੱਬ ਬਣਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਰ ਇਕ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭਾਵ ਹਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਖੇ ਵਖਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮਕਾਂਡ ਅਰੰਭ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵਾਜਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਲਸਲਾ ਕੇਵਲ ਵਖੇ ਵਖਰੇ ਰੱਬ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਖੇ-ਵਖਰੇ ਧਰਮ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਠੋਕੇਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਾਸਤੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹਰ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਚੱਲਿਆ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਲਸਲਾ ਅੱਜ ਵੀ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਬੇ-ਇਨਤਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਠੋਕੇਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਗੀਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੇ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਅਸਲ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸੋਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਰੱਬ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਬ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਸਵਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਖਿਆਲੀ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਟਕਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕਈ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ, ਸੁਫੀ ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ

ਪਛਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਵਡਮੁੱਲਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਖੁਦ ਰੱਬ ਹੀ ਬਣਾਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਹਰਿ ਜਨੁ ਐਸਾ ਚਾਹੀਐ ਜੈਸਾ ਹਰਿ ਹੀ ਹੋਇ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੧੩੭੨) ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੁਲੁ ਪਛਾਣੁ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੪੪੧) ਇਥੇ ਰੱਬ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਨੁੱਖ ਤੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੈਂ ਜਾਂ ਰੂਪ ਹੈਂ। ਇਸ ਲਈ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਤਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰ ਸਕੇਂ। ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਪਾਣੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੱਬੀ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣ ਹੀ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਕੁਚੱਜੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਰੱਬੀ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ: “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੧) ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਇਆ ਹੀ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਸਬੰਧੀ ਜੇ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ: “ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੩੦੪)। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਕ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਜੇ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹੀ ਰੱਬੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੱਬੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬਿਆਨ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ “ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ” ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਇਹ ਦਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਇੰਝ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਠੋਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪੈਰ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਅਲੱਗ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸ ਰੱਬ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ?

ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬ ਜੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਰੱਬ ਨੂੰ “ਸਤਿ ਨਾਮ” ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਰੱਬ ਇਕ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਟੱਲ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਤਿ ਹਨ ਭਾਵ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ‘ਨਾਮ’ ਕਹਿ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ: ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸੁਨਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੨੮੪)। ਭਾਵ ਸਬ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵੀ ਨਿਯਮਬਦ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਵ ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਨਾ ਰੱਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰੱਬ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ।

ਰੱਬ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਕੇਵਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਰੱਬ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ: ੴ ਸਤਿਨਾਮ - ਫਿਰ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਬੇਅੰਤ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਬੇਅੰਤ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਈਐ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੫੨੧) ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ: “ਤੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਬੇਅੰਤੁ ਬੇਅੰਤੁ ਜੀ ਤੇਰੇ ਕਿਆ ਗੁਣ ਆਖਿ ਵਖਾਣਾ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੩੪੮) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ: “ਪ੍ਰਭੁ ਬੇਅੰਤੁ ਕਿਛੁ ਅੰਤੁ ਨਾਹਿ ਸਭੁ ਤਿਸੈ ਕਰਣਾ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੩੨੩)। ਭਾਵ ਰੱਬ ਬੇਅੰਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ।

ਰੱਬ ਦਇਆਵਾਨ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਦੰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸਰਬ ਘਟਾ ਭਰਪੂਰੀ ਰੇ ॥ਪੇਖਤ ਸੁਨਤ ਸਦਾ ਹੈ ਸੰਗੇ ਮੈ ਮੁਰਖ ਜਾਨਿਆ ਦੂਰੀ ਰੇ॥” (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-੬੧੨) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀਨ ਦਇਆਲ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਸੁਖ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਦੰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਮੁਰਖਤਾ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਬੈਠਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰੱਬ ਕੇਵਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ, ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਉਸ ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਭਰਿਪੁਰਿ ਲੀਣਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਤੁਮਾਰੀ” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੭੯੫) ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ, ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰੱਬ ਦਾ ਕੋਈ ਅਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖੁ ਨ ਰੰਗੁ ਕਿਛੁ ਤਿਹੁ ਗੁਣੁ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਭਿੰਨ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੨੮੩) । ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਰੱਬ ਦਾ ਨਿਰਅਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਰੱਬ ਦਾ ਆਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਰੱਬ ਕੋਈ ਅੰਗ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਰੱਬ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਰੰਗ ਰੂਪ ਜਾਂ ਅਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੇਈ ਪਿੰਡੇ ਜੇ ਖੇਜੈ ਸੇ ਪਾਵੈ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੬੯੫)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜੇ ਕੋਈ ਇਲਮ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੇਝੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕੋਇ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੧) ਹੁਕਮ ਦਾ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰੱਬ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬੇਅੰਤ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਣ-ਪਾਨ ਅਤੇ ਸੋਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੈਸਾ ਹਮਰਾ ਖਾਨ-ਪਾਨ ਤੈਸਾ ਹਮਾਰਾ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਣ। ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼-ਮਜਾਜ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਹਿਰੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਹਿਰੇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕਾਇਨਾਤ 'ਤੇ ਵੀ ਕੁਦਰਤ 'ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਘੜੇ ਹੋਏ ਰੱਬ ਦੀ ਕ੍ਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਹੀ ਰੱਬ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਭੈ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਹੈ: ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ॥ ਆਦਿ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੪੬੪) ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੀ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰੀ: ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਬੜੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਦੂਸਰਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਤੂੰ ਇਹ ਦਸ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਟਿਕੀ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਹ ਜੇ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਸਥਾਪਤ ਹੈ? ਤਾਂ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸੱਭ ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਕਤੀ (ਭਾਵ magnetic force) ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ

ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਰੱਬ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਨਿਯਮ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜੇ ਨਿਯਮ ਹਨ ਉਹ ਰੱਬ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੰਨੇ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰੱਬ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਟੱਲ ਹਨ, ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹਨ ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਇੰਸ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਜੇ ਉਪਲਬਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਰੱਬ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੩੨) ਰੱਬ ਤਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਹੋਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬੀ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੨) ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੀਏ, ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਗੁਣ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਣ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਡੂੰਘੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਸਮੇਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸਮੇਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੇ ਰੱਬ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਰੱਬ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਸਮੇਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਲਈ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪੁਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਘੜੀ ਗਈ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਡਿੱਗੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਰੂਹ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਹੀ ਪਰਮਆਤਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਰ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਰ ਉੱਤੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜਾਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੮ ਅਤੇ ੧੪੬) ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਰੱਬ ਦੇ ਕਿਤਨਾ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਹਾਲੀ ਕਿਤਨਾ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਤਨੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਰੱਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰੱਬ ਨੂੰ 'ਗੁਰ' ਦੇ ਸਮਾਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਨਾਨਕ ਸੇਧੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਨਾਹੀ ਭੇਦ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੧੧੪੨) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਦਬ, ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਘੋਖ ਕੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਗੁਰ” ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਰੱਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਰੱਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਜਾਂ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਏਕੇ ਜਾਣੁ॥(ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੮੬੪)। ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸਰੁ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਗੁਰ ਕੀ ਟੇਕ ਰਹਹੁ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ॥ ਭਾਵ ਜਿਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਰੱਬ ਦੀ ਟੇਕ ਰਖਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ ਦੀ ਟੇਕ ਜਾਂ ਆਸਰੇ ਵਿਚ ਰਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰ ਰੱਬ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ 'ਗੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਉੱਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਕ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ (practical and meaningful) ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੁਰ' ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਗੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਹੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਗਿਆਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥' (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੯੪੩) ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ' ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਤਾਂ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਗੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਚੇਲਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਚੇਲੇ ਭਾਵ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਹ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੌਤ ਦਾ ਭਾਵ ਬੁੱਧ ਦਾ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਹ ਜਾਗਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਾਗਰਿਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਸੁਰਤ, ਮੱਤ, ਮਨ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਧੁਰ, ਰਹੂ, ਜ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸਰੁ ਏਕੇ ਜਾਣੁ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-੯੬੪) ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸਰੁ ਭਾਵ ਰੱਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਭਾਵ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਹੀ ਰੱਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: "ਨਾਨਕ ਸੇਧੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਨਾਹੀ ਭੇਦ ॥" (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-੧੧੪੨) ਭਾਵ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਦਬ, ਸਾਹਿਤ, ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਰੱਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗਿਆਨ (ਜੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਗੁਰ ਕੀ ਟੇਕ ਰਹਹੁ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ॥ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਬਾਬੁਲੁ ਮੇਰਾ ਵਡ ਸਮਰਥਾ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੁ ਹਾਰਾ॥ ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਦੁਖੁ ਕੋਈ ਨ ਲਾਰੈ ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ॥ (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-੭੭੮)। ਜਦੋਂ 'ਬਾਬੁਲੁ ਮੇਰਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭਾਵ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਚੱਜੀ ਮੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਲਝਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ 'ਬਾਬੁਲੁ ਮੇਰਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਬਾਬੁਲੁ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਮੱਤ, ਮਨ, ਬੁੱਧ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਰੱਬ ਘੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਹਿਬੁ ਡਾਢਾ ਹੋਇ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਮਾਰਿ ਨ ਸਾਕੈ ਕੋਇ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੯੪੨) 'ਸਾਹਿਬੁ' ਸ਼ਬਦ ਰੱਬ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਤੀਖਣ ਹੋਵੇ ਭਾਵ ਜੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਕੁਚਲ ਸਕਦਾ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਾਂ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਰਨ ਦਿੰਦੇ। ਜ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮਰਨਾ ਵੀ ਮੌਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰੱਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: "ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਸੇ ਗੁਰ ਪਾਇਆ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ ਬਿਬੇਕੁ" (ਗ:ਗ:ਸ: ਪੰਨਾ-੭੯੩) ਭਾਵ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਐਸੀ ਬੁੱਧ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਝੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੁਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨ ਦੀ ਸੇਝੀ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਕਿਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਰੱਬ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਕੋਈ ਅਕਾਰ ਜਾਂ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਇਹ ਐਸਾ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ, ਸੁਚੱਜੀ ਮੱਤ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੁਚੱਜੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਆਪ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਜੈਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਮੱਤ, ਮਨ, ਬੁੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ: ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦਿਆਲੂ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹੈ, ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਵਿਭਚਾਰੀ, ਨਿਰਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਆਦਿ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਰੱਬ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹੈ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਇਸ ਪਹੇਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਸਗੋਂ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੱਬ ਉਸ ਦੇ ਸਦ-ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਆਪ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੁੱਧ ਹੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਸੁਹਿਰਦ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬੁੱਧ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਰੱਬ ਹੀ ਘੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇਕਰ ਰੀਂਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵੀ ਰੀਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਸਕਦੇ। ਸੁਹਿਰਦ ਰੱਬ ਘੜਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸੁਹਿਰਦ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਗੁਣਕਾਰੀ ਰੱਬ ਘੜਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਝ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ: ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਕ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨ ਦੇ ਤੱਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੇ ਵੀ ਇਹ ਪੰਜ ਤੱਤ ਹਨ। ਮਨ ਦੇ ਇਹ ਤੱਤ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਰ ਦੇਣ ਵਡਮੁੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕੁਝ ਵੀ ਫਜ਼ੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਣ ਇਥੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਾਬਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂ ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨ ਦੇ ਇਹ ਤੱਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹਨ। ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮਨ ਦੇ ਇਹ ਤੱਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਹੈਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨ ਦੇ ਤੱਤ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਦੀ। ਬੁੱਧ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗਿਆਨ ਦੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ 'ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ' ਦਾ ਸਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਐਸੇ ਮੱਕਾਰ 'ਤੇ ਫਰੇਬੀ ਗੁਰੂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਹੈਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ "ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ" ਆਖ ਕੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਾਮਿ ਰੱਖ ਕੇ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਸੁਝ-ਬੁਝ ਅਤੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼-ਹਵਾਸ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਪੜਚੋਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ, ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ, ਸੋਝੀ, ਸਮਝ, ਸੁਝ-ਬੁਝ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹੀ 'ਗੁਰ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਬਿਬੇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਧੁਨ ਭਾਵ ਲਗਣ ਹੋਵੇ। ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਮੰਦਾ ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਠੀਕ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁਰੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲੋਕ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਬੇਸਮਝੀ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਈਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਬੁਰੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਪਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰਤ ਭਾਵ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧੂ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮਹਾਂ-ਪਰਸ਼ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਬੁਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਬੇਨ-ਵਾਸ਼ਿੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਕਾਰ 'ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਕਾਰ, ਫਰੇਬੀ ਅਤੇ ਅਖੰਤੀ ਭੰਦਰ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬੁਰੇ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

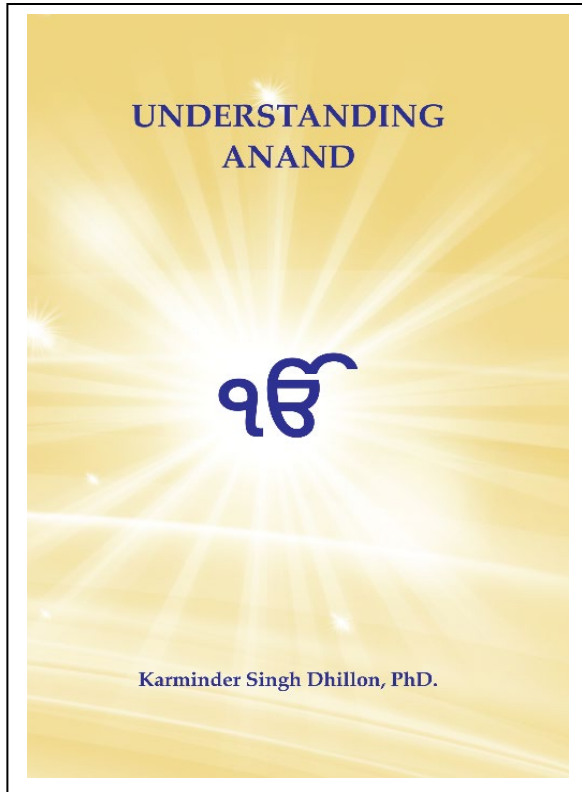
ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: ਡਿਠੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜਿਚਰੁ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰੇ ਵੀਚਾਰੁ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੫੯੪) ਜਦੋਂ ਪਾਠ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਪਾਠ “ਡਿਠੈ” ਵਾਲਾ ਕਰਮ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਟੇਕੇ ਜਾਣ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪਰਖ ਕਰਨੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ, ਜੇ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਤਨਾ ਠੀਕ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਨਾ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੋਝੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੋਝੀ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਬੁਰੇ ਖਿਆਲ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਹਿੜਾ ਗਿਆਨ ਸੁਮੱਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੜਾ ਗਿਆਨ ਕੁਮੱਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਾਹਿਤ, ਅਦਬ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਨਣ ਅਤੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੀ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਮੱਤ ਮਨ, ਬੁੱਧ ਭਾਵ ਜ਼ਮੀਰ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਰੱਬ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰੱਬ ਘੜਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸੇ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕੁਝ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈਵਾਨ 'ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਹੁਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ: ਪਾਠੁ ਪੜ੍ਹਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ॥ ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਾਧੇ॥੧॥ ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ॥ ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ॥ਰਹਾਉ॥ (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ-੬੪੧)। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ (ਵੇਦ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ), ਜੋ ਸਮਾਧੀਆਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਗ ਆਸਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਗੋਂ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਲੋਕ ਜੋ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਐਸੇ ਲੋਕ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਭਾਵ ਮਨ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੱਬ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਧੂ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੱਬ ਨੂੰ ਘੜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੀ ਵਿਚਾਰੀ ਅਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਲੰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ: “ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਭਿ ਸਾਸਤ ਇਨੁ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ॥” (ਗ: ਗ: ਸ: ਪੰਨਾ ੭੪੭) ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਵੇਦ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਭਾਵ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ- ਚੰਗਾ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗਾ ਰੱਬ ਘੜਣ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਐਸੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸੁਮੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ: “ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ॥ਰਹਾਉ॥” ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੱਜੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਆਲੂ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਰੱਬ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਰੱਬ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਆਪ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪ ਸੰਵਾਰਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਘੜਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਅਪਣਾ ਲਏ ਜਾਨ ਤਾਂ ਸੁਹਿਰਦ ਰੱਬ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਭੈੜੇ ਜਾਂ ਕੁਚੱਜੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਹੈਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ ਚੰਗੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ, ਸੁਹਿਰਦ, ਗਿਆਨਵਾਨ 'ਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਰੱਬ ਭਾਵ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਘੜੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

BOOK REVIEW

Book Title: Understanding Anand

Author: Karminder Singh Dhillon, Ph. D (Boston),
Director, Sikhi Vichar Forum, Malaysia.

Year of Publication: 2022

Pages: 162

ISBN: 978-967-18161-4-1

Reviewer: Dr. Devinder Pal Singh, Director, Center for
Understanding Sikhism, Mississauga, Ontario, Canada

drdpsn@gmail.com

Web: c4usikhism.com

Email: c4usikhism@gmail.com

Dr. Karminder Singh Dhillon is a much-acclaimed theologian, a renowned civil servant, a prolific writer and a profound scholar of comparative religious studies. Born in 1960 at Teluk Anson, Perak, Malaysia, he retired after 32 years long professional career in the Malaysian Civil Service. His incisive articles on Sikh theology have been regularly published in various international journals. Currently serving as Joint

Editor for the Sikh Bulletin, USA, he, with his exceptional writing style, has established himself as an eminent exponent of the Sikh doctrines. In addition, he has published about one dozen books on various aspects of Sikhi.

Dr. Dhillon's book 'Understanding Anand' explores the Spirituality of Bliss as outlined in 'Anand,' a composition by Guru Amar Das, the third Sikh Guru, and enshrined in Sri Guru Granth Sahib (SGGS) on pages 917-922, in Ramkali Raag. He emphasizes that Gurbani advocates a spirituality of Fearlessness and Contentment leading to Anand (bliss and Joy). He laments that our clergy is intent on promoting the Spirituality of Fear and the Spirituality of Asking, which is the antithesis of what Gurbani stands for. He enunciates that Gurbani's spiritually brilliant and divinely genius messages lead to Vigaas, the Spirituality of Bliss and Joy (Anand). In 'Foreword' of the book, Gyani Jarnail Singh Arshi points out that the translation methodology adopted by the author makes the messages of Anand hymns free from literal translation trends as well as snatan, vedic and yogic slants. The book includes three 'Introductory Essays,' i.e. (i) The Spirituality of Anand, (ii) The Methodology of This Book, and (iii) How to Read This Book. The book's last section elaborates on the Anand composition.

In the essay 'The Spirituality of Anand,' the author articulates that Contentment is the starting point of Sikh Spirituality. It starts with an internal testimony that the Creator is within oneself, leading to fearlessness and desirelessness. The author emphasizes that the rightful emotion of the Creator within oneself is Love, Reverence and Realization. On such a realization, the person's only prayer is one of Thanks, Appreciation and Gratitude in Contentment. Dr. Dhillon laments that our clergy have twisted the Gurbani meanings to promote the feeling of fear and an attitude of constant asking, begging and pleading with God.

The author emphasizes that the Spirituality of Asking reduces Spirituality to a barter transaction leading to the "hedging" of wants or the "future trading" in wants and needs. Such a spirituality negates the Creator's Hukm (Command or Will). Using appropriate quotes from Gurbani, the author emphasizes that if one must ask for something, then the person must ask for the Realization of the Creator within oneself. The only Asking accepted in Sikhi is to Ask that Asking to be eliminated. It is pointed out that while the Spirituality of Asking seeks desired

outcomes, irrespective of the individual's choices, the Spirituality of Sikhi is about making the right choices to achieve the desired results. The Spirituality of Asking is about wanting a denial or change of Hukm. However, the Spirituality of Sikhi is relational, devotional, and about accepting Hukm. The author asserts that the Spirituality of Anand comprises three components: (i) the Love of the Creator, (ii) acceptance of Hukm and (iii) Contentment. Anand composition describes the Spirituality of Bliss brought about by the realization of the Shabd Guru.

In the essay "The Methodology of This Book – The Gurbani Framework," the author delineates the process he adopted in interpreting Gurbani. He points out that the objective and focus of the messages of Gurbani are to bring about a realization of the creator within the human conscience. In our everyday usage, the default mode for interpreting the messages of Gurbani is literal. But the messages within the verses cannot be ascertained from this default mode.

Therefore, the discovery of Gurbani's messages requires us to cross over from the literal to the domain of spiritual messages. Although the task is arduous and challenging, the composers of Gurbani provided adequate milestones and sign boards along our spiritual journeys to ensure we get to the intended destination of the envisioned messages. The author enunciates that the Rahao verse or its equivalent is critical in interpreting and understanding Gurbani. Firstly, as each Shabd in SGGs has a poetic rendition, Rahao is the title verse. Secondly, each Shabd is composed in a particular raag, so it has a musical component. Herein Rahao is the asthai verse. Thirdly, each Shabd contains a spiritual message, so herein, the Rahao verse represents the core message of the Shabd. Therefore, the author asserts that Rahao acts as a guide, signboard or milestone for getting to the real messages. Thus, the Rahao or its equivalent verse must be understood to interpret Gurbani compositions. And it should be used as an anchor and base for the interpretation of the remaining verses.

In elucidating the context within a composition, the author asserts that it is provided by any or all the following four entities (i) The Rahao verse or its equivalent, (ii) the previous verse, (iii) the succeeding verse and (iv) the preceding Shabd or sub-section. Elaborating on the inner rationality of Gurbani, the author points out that this concept ties in with the Principle of Context and Gurbani Grammar. He emphasizes that the explanations and concepts used in Gurbani must be defined from Gurbani. Also, the meanings of words and pre-existing concepts deployed within Gurbani are redefined – often in a new and revolutionary way. These redefined and recalibrated meanings are always found within the SGGs, never outside. Using appropriate examples from diverse interpretations of Gurbani, the author successfully illustrated the perils of ignoring Gurbani's inner rationality and context during its interpretation.

Moreover, Inner Rationality leads to Conceptual Consistency. The author emphasizes that if the Conceptual Consistency of SGGs is ignored, it leads to the search for conceptual context outside the SGGs, for instance, Vedantic, Brahmanical or yogic concepts and contexts. Dr. Dhillon states that Gurbani is primarily composed in first-person terms, so it is a narrative of the writers' experiences, processes, choices, consequences and outcomes. Furthermore, it is an experiential narrative from the spiritual depths of their inner experiences. The author asserts that the norm is true that Gurbani is, for me, about me and addressed to me as a guide to my spiritual journey.

Deliberating on the Spirituality of the Shabd, Dr. Dhillon emphasizes that the definitive, decisive and ultimate answer regarding Shabd Guru comes from within the pages of Gurbani, in that the Shabd has been the Guru from the point of conception of Sikhi. Within the Spirituality of Sikhi, the Shabd is the essence. Thereby, the entirety of Sikhi is pivoted on the Shabd.

Dr. Devinder Pal Singh

Explaining the Spirituality of realizing the Creator within, the author reports that the voice of one's consciousness is the Creator's voice within. The practical meaning of "Realizing the Creator Within" comes in Guru Nanak categorizing the Creator Within as a conglomeration of divine virtues. The ultimate realization of the Creator Within is to realize and become divine virtues, thereby becoming divine. In this way, Spirituality becomes a choice and a journey for the here and now. It is to be lived within the confines of one's human life from birth to death and never beyond. It replaces the Spirituality of Fear, the Spirituality of Asking and the pre-eminence of life after death.

Reporting on the Spirituality of Self, the author articulates that Guru Nanak's message that the Creator is Within oneself implies the elimination of the clergy or other third party as intermediaries in one's spiritual discoveries. Guru Nanak's Spirituality was a spirituality of the self, for the self, by the self. It was a spirituality undertaken by the self, traversed by the self, and conducted within the self. It was a spirituality whose outcomes were borne by the self and goals achieved by the self. It is pointed out that human responsibility, human choices and human intellect are the basic premises of Gurbani, Gurmat and Sikhi.

Enunciating the concept 'Using Gurbani to understand Gurbani,' the author pronounces that SGGS uses spiritual concepts, beliefs, idioms, metaphors, similes etc., (that were already in use and within the psyche of spiritual seekers of the time) with new meanings and understandings. So the redefining of these concepts are to be found within SGGS, not outside. For example, he reports that Amrit Vela is defined as a period of life that is imbued with the messages as contained within the Shabd, rather than an ambrosial hour, dawn etc., as is traditionally thought in various Indian religious practices, rituals and dogmas. According to Gurbani, there is no such thing as an auspicious or inauspicious time. Time is good or bad depending on what we do during a particular time.

Another example he provides is that of Chaar Padarath (Four blessings). These have been traditionally explained as Dharm, Arth, Kaam and Moksha. However, the Gurbani-based redefined interpretation of Chaar Padarath is the Spiritual Bliss (Elimination of Spiritual Sorrow), Spiritual Dignity attainment, Spiritual Courage (Elimination of the primal fears of death after birth), and Enlightenment (Realization of the Creator). The author has used this methodology throughout the book and termed it 'The Gurbani Framework'.

In the essay "How to Read This Book," the author explains the style he followed in the book to interpret Gurbani's verses. Though the starting point of any translation is the literal, context is given its due place within the interpretations. The purpose of using the context is to get the intended meaning of the individual verses by examining them within the composition's complete and holistic narrative. As the methodology applied in the book makes the translations and interpretations starkly different from the commonly propagated/preached versions, the author has provided ample notes within sections or verses to explain why the commonly accepted translations are defective and need to be rejected.

The book's last section provides the translation and interpretation of the Anand (Spiritual Bliss) Bani composed by Guru Amar Das. It is pointed out that this Bani is a song of spiritual love, bliss and a conversation of spiritual attainment. As Gurbani is not person specific but universal, its messages are for all of us. The author enunciates that the primary message of the composition is that once we realize the Creator Within, our mind (Ghar) becomes the abode of the Creator; the mind has it all and desires no more. Gurbani and Gurmat postulate that the need for the mind is to become the master of our senses and not the other way around.

Dr. Dhillon reports that Kachi Bani is a composition that is not Creator connecting. The command that a Sikh connects only and solely to Sachi Bani (i.e., Creator connecting Bani as enshrined in SGGS) is crystal clear in Gurbani. The author points out that Spirituality is the process of lining up one's senses, mind, and conscience into congruence; into a state where they complement each other; and into a hierarchy where the Conscience reigns

supreme and the mind is subservient to one's conscience, but master of one's senses and one's senses following the dictates of a Gurbani imbued mind. Only such a state leads one to spiritual bliss (Anand).

Dr. Karminder Singh Dhillon has done a momentous work in projecting the divine thoughts of Guru Amar Das, particularly and other Sikh Gurus, in general, to the modern world through this book. After making a splendid in-depth study of various religions, along with the life and teachings of Sikh Gurus, the author has successfully attempted to project the dynamic vision of the Great Masters in the context of the contemporary socio-political milieu. The book offers an exciting bridge between the empirical and applied aspects of the great Gurus' teachings in developing Sikhism. Appropriate references and quotes from the SGGS strongly supplement Dr. Dhillon's thesis. Though there has been some repetition of Gurbani quotes and textual material in the book, it does not take the reader astray; instead, it helps clarify things. Each article is complete in itself and is a treat to read. The younger generation will likely gain much literary and spiritual knowledge from this treatise on Sikh philosophy. It is one of the best books ever authored on this topic. This book should be on all library shelves and distributed by all Gurudwaras. The Sikh youth of today must be encouraged to read works of this nature.

In conclusion, I would like to add that "Understanding Anand" has the potential to inspire countless readers/learners around the world and gives them a unique insight into the concept of Spiritual Bliss as outlined in SGGS. It is a timeless book to be rightly treasured by all learners and truth seekers. Dr. Karminder Singh Dhillon deserves the credit and appreciation of the Sikh community for diligently, painstakingly, and untiringly working to make this excellent book a reality.

ਕਰੀ ਕਦੇ ਯਾਦ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ
ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਤੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ।
ਤੂੰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੋਹਰੀ
ਸਭ ਤੇਰਾ ਹੀ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਸੀ।
ਗੁੰਡਾ ਗਰਦੀ ਤੇ ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ
ਜਿਹੜੀ ਤੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਜੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਖੜ੍ਹੇ ਬਰਾਬਰ
ਤੇਰੇ ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਜਰਦਾ ਸੀ।
ਤੇਰੀਆਂ ਬਦਬਖਤੀਆਂ ਨੇ
ਸਾਨੂੰ ਮੁਹਰੇ ਖੜ੍ਹਨ ਲਾਇਆ ਸੀ।
ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮਨੌਤ ਤੇ
ਤਰਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਸੀ।
ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਬਸ ਤੁਹੀਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਹੀ ਸੱਚ ਸੀ ਮੰਨਿਆ
ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਸੁਣਿਆ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਘੱਗੇ ਤੋਂ ਫਿਰ ਸਮਝ ਆਇਆ ਸੀ।
ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ
ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
ਰਲਮਿਲ ਪੰਥ ਦੇਖੀਆਂ ਨੇ
ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਘੜਿਆ ਸੀ।
ਬੁੜ੍ਹ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂਆਂ
ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਗੜਿਆ ਸੀ।
ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕਿਸੇ ਨੇ
ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾ ਵੱਢਿਆ ਸੀ।
ਜਾਂ ਕਹਿਕੇ ਗੁਰ ਨਿੰਦਕ
ਅਖੌਤੀ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ।
ਗਿੱਲ ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਕੁਰਸੀਆਂ

25 ਅਪ੍ਰੈਲ 1935 ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ 11:30 ਵਜੇ "ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ" ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ।

ਪ੍ਰੋ: ਜੇਧ ਸਿੰਘ ਜੀ,

ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,

ਪ੍ਰੋ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ,

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਤਾ (ਸ) ਪਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਯੂਰਪ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਐਸੀ ਥਾਈਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ। (ਕਿਤਾਬ 'ਪੰਥਕ ਮਤੇ' ਪੰਨਾ 13-14)

ਸੰਨ 1975 ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਫੈਸਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮਤੇ ਵਾਚੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹੀ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 1935 ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਅਖੌਤੀ 'ਟਕਸਾਲ' ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਜਾਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਜਾਣੂ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਕਿਉਂ ਨੇ, ਕਿਉਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਾਲ ਪਾਰਿਆ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ?

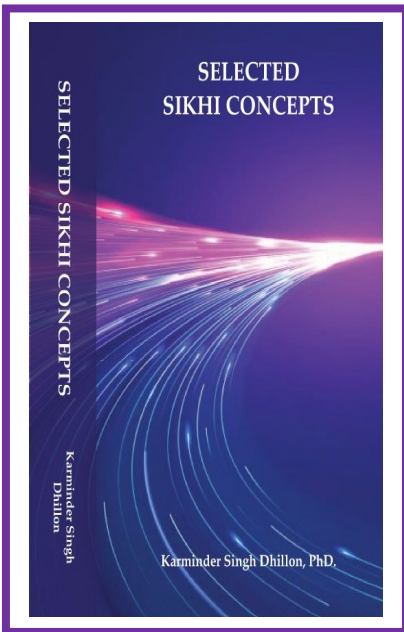
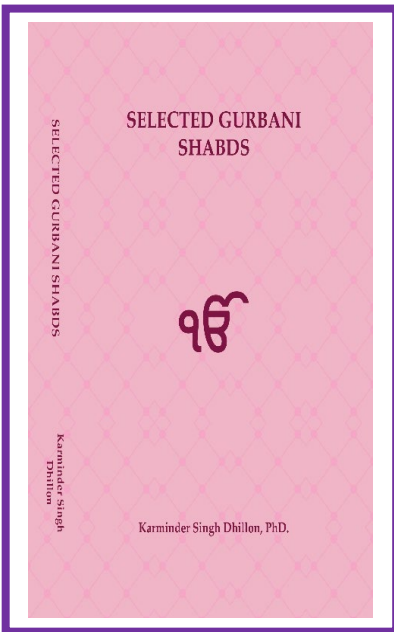

Must Have in Every Sikh Home

Order Online From
<https://sikhvicharforum.org/store/>
Enquiry: dhillon99@gmail.com

Each Book Contains Essays on:
The Methodology Used.
Historical Background of the Bani
The Composition of the Bani
And More

Understanding Salok Mehla 9. Hardcover. 112 pages.
Understanding Salok Sheikh Fareed Kay. Hardcover. 164 pages.
Understanding Salok Bhagat Kabir Jio Kay. Hardcover. 272 pages.
Selected Gurbani Shabds. Hardcover. 522 pages.
Selected Sikhi Concepts. Hardcover. 315 pages.

Note to Contributors

The Sikh Bulletin invites articles on matters relating to *Sikhi*. Essays that adopt CRITICAL approaches towards Sikh matters and issues are given priority for publication. Articles devoted towards exploring the messages of Gurbani as contained within the Aad Guru Granth Sahib (AGGS) are particularly welcome.

Manuscripts must be in English or Gurmukhi and must begin with a title page that includes the names, e-mail addresses, and affiliations of all authors. References must be properly cited.

Manuscripts need to be submitted online to editor@sikhbulletin.com or dhillon99@gmail.com and must be in Microsoft Word (.doc). The preferred font for English characters is Calibri font size 11. Gurbani and Gurmukhi characters must be in Unicode (Nirmala UI).

The maximum length for each article in a regular issue is 5,000 words.

Note on Use of Gurbani Verses and Translations by Authors

When quoting Gurbani in their articles, authors are required to provide the Gurmukhi version of the full verse and a romanised version. Mention must be made of the page where it is to be found in the AGGS. In line with the aspirations of *The Sikh Bulletin*, authors must provide translations of Gurbani verses that break from the mould of vedantic, yogic and literal slants prevalent in orthodox translations. Articles relying solely on Gurbani translations as provided by Sant Singh Khalsa MD's English Translation will NOT be published.

Note to Readers

The Sikh Bulletin is published in electronic format and is being sent to readers whose e-mail addresses are in our distribution list. Please feel free to forward this issue to your contacts. Alternatively, you may provide us the e-mail addresses of friends and family who would like to receive The Sikh Bulletin regularly.

The Sikh Bulletin (including past issues) may be accessed at www.sikhbulletin.com. More recent issues can also be accessed at www.sikhivicharforum.org. Archived copies of the Sikh Bulletin can be retrieved here: <https://archive.org/details/sikh-bulletin>.

The views expressed by authors are their own. Please send feedback at editor@sikhbulletin.com

Thank you for your continued support of The Sikh Bulletin. Editor.